
Eredeti közlemények

VÁROSUTÓPIÁK KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI ÉS SZIMBOLIKAI ELEMZÉSE

LIPPAI EDIT–DÜLL ANDREA*

ELTE Kísérleti Általános Pszichológiai Tanszék
E-mail: lippaedit@freemail.hu, dullandrea@freemail.hu

A városépítést egész történetét végigkísérik a „Jó város – jó társadalom” elképzelések, vagyis az utópiák. A jelen tanulmányban néhány, a szépirodalomban megjelent ideális, tökéletes, kívánt városelképzelést, vagyis eutópiát elemzünk környezetpszichológiai és szimbolikai szempontból. A városok tényleges téri-társadalmi szerkezetének és folyamatainak, valamint ezek mentális-érzelmi leképeződésének vizsgálata egyidős a környezetpszichológiával. A kutatást Kevin LYNCH (1960) úttörő vizsgálatai alapozták meg, amelyeket „A város képe” (The Image of the City) című klasszikus könyvében publikált. Lynch három amerikai város – Boston, Los Angeles és Jersey City – lakosságának reprezentatív mintáin végzett kutatásában a lakók mentális térképeit vizsgálta. Kutatásának eredményei szerint az emberek fejében él egy kép a városukról (image of the city), ami a városlakó orientációs bázisa és egyúttal esztétikai-formai struktúra. Összehasonlítva a három amerikai városról alkotott mentális térképet, Lynch rájött, hogy bizonyos környezeti elemek általános térkép-jellegzetességnek tekinthetők: utak (paths), határok (edges), lakónegyedek (districts), csomópontok (nodes), iránypontok (landmarks).

Az utópiák három csoportra oszthatók: időbeli (múlt- és jövőbeli), térbeli (négy világtáj irányában, illetve magasban vagy mélyben levő) és abszolút (képzeltbeli) utópiákra. Az általunk elemzett időbeli utópiák: Atlantisz, Mennyei Jeruzsálem, Minas Tirith és Diaspar, térbeli utópiák: Nekeressd, Napváros, Eldorado és abszolút utópia: Elefántcsonttorony. Ezeket a városutópiákat ebben a munkában kulturális városképeknek tekintettük, és ily módon elemeztük fizikai, észlelhető elemeiket. Vizsgálatunk során arra az érdekes felfedezésre bukkantunk – természetesen Lynch munkájáról nem is tudva –, hogy az utópiák megalkotói pontosan az általuk empirikusan feltárt fenti szempontok alapján írták le információikat az általuk tökéletesnek tartott városról. Elemzésünk eredménye szerint leírhatók a vágyott város ismérvei általában: 1. széles, jó alapanyagból készült sugárutak, 2. jól elkülönített határok és szélek, amelyek védenek, s tagolják a város szerkezetét és 3. a városon belül tágas tereket, kerületeket fognak közre, valamint 4. a csomópontokban a vizuális tájékozódást segítő jellegzetes és látványos tereptárgy van.

A szerzők köszönetüket fejezik ki a tanulmány lektorainak hasznos megjegyzéseikért, illetve külön köszönik Bányai Évának a cikk korábbi változatával kapcsolatos előrevivő javaslatait.

* Düll Andrea a tanulmány írása idején az MTA Bolyai-ösztöndijában részesült.

A városok lakóit többek között közös szimbólumrendszer és a kommunikáció adott, megszokott módja kapcsolja egymáshoz. Az utópikus városok szimbolikus „kognitív térképeinek” funkciója – a valós városokéhoz hasonlóan – az lehet, hogy keretet és biztonságos kapaszkodót nyújtanak egy ideális világban, megteremtik az arról való közös kommunikáció lehetőségét, és ily módon kifejezik, létrehozzák és fenn tartják az emberek vágyott tökéletes helykötődését és helyidentitását.

Kulcsszavak: *környezetpszichológia, városutópia, vágyott város, „a város képe”, szimbólumelemzés*

„A város táplálja az álmokat.”

(Leonie Sandercock)

„Milyen várost kell építeni? A nosztalgia elenyészett, az utópia működésképtelen, a tanácstalanság teljes.”

(Miklóssy Endre)

„Az a térkép, amelyen nincs rajta Utópia, egy pillantást sem érdemel.”

(Oscar Wilde)

BEVEZETÉS

Manapság az emberek többségének a városról leginkább a zaj, a tömeg, a szennyezés és a nehezített tájékozódás jut eszébe. Egy 1978-as Gallup-felmérés szerint (idézi MCANDREW, 1993) a „hol szeretne élni” kérdésre a megkérdezetteknek csak 13%-a válaszolta, hogy városban, és a tényleges városlakóknak is 21%-a felelt így. Ennek ellenére a vidéki-városi dimenzió az emberek legtöbbször meghatározza önmagát (LEFEBVRE, 1972/1999; OUDIN, 1972/1980; HOWARD, 1965/1979; DÜLL, 1996), vagyis a város mint környezet nagyon fontos szerepet tölt be az életünkben. A környezetpszichológia többféle módon közelíti meg a város jelenségét. Környezetpszichológiai szempontból¹ elemezhetjük a valós (létező vagy egykor létezett)

¹ A környezetpszichológia kialakulásáról, történetéről magyarul lásd HOLAHAN (1982a/1998), SÉRA (1990), DÜLL (2001) tanulmányait. A „környezetpszichológia” elnevezést Ittelson vezette be egy 1964-ben, New Yorkban tartott konferencián, ahol „Környezetpszichológia és építészeti tervezés” címmel tartott előadást. A tudományterület elnevezése azonban nem egységes (lásd DÜLL, 2001), Nagy-Britanniában például még ma is párhuzamosan használják az „építészetpszichológia” és a „környezetpszichológia” terminusokat – tulajdonképpen ugyanannak a tudományterületnek a megjelölésére. Az USA-ban ezt a területet egyszerűen környezetpszichológiának nevezik vagy – szélesebb terminussal – „ember-környezet kapcsolat”-nak (man-environment relationship), „személy-környezet kapcsolat”-nak (person-environment relationship), illetve „viselkedés-környezet kapcsolat”-nak (behavior-environment relationship) (LAWRENCE, 1992/1995; BONNES, SECCHIAROLI, 1995). Újabbban az 1981-ben Európában megalakult IAPS (International Association for People-Environment Studies) az „ember-környezet tanulmányok” (people-environment studies) terminus használatát ajánlja (DÜLL és munka-

városok „élő” pszichológiai jelenségeit, „valós feltételrendszerét”² (zsúfoltság, zaj, felgyorsult élettémpó stb. – a történeti jelentőségű pszichológiai alap kutatások áttekintését lásd DÜLL, 1996) vagy a városok „fejben létező leképeződéseit”: mentális térképeket, városattitűdöket, városhoz kötődést (a helykötődésről lásd DÜLL, 2002) stb. A jelen tanulmányban városutópiákat vizsgálunk. Elemzésünkben a valódi városok klasszikus empirikus környezetpszichológiai vizsgálataiból (LYNCH, 1960a, 1965, 1977; APPELYARD, 1970, 1976, 1977) kiemeljük a legalapvetőbb és legszélesebb körben elfogadott lynch-i (1960) kritérium- és szempontrendszert, és alkalmazzuk szépirodalmi alkotásokban leírt vágyott városok elemzésére. Ezt a környezetpszichológiában alapműszernek számító mentális városképelemző eljárást szépirodalmi-szimbolikai elemzéssel egészítjük ki. Munkánkban felhasználjuk az utópia alkotóinak a létező városokra vonatkozó utalásait is.

A „JÓ” VÁROS – TÖRTÉNETI, SZOCIOLÓGIAI ÉS KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSBN

A város mint társadalmi-környezeti formáció már az újkőkor óta hatékony együttműködési formát biztosít nagy embercsoportok számára (MUMFORD, 1961/1979). Sokáig maga volt az isteni, szakrális rend földi megnyilvánulása és egyúttal gyakorlati orientáló szereppel is bírt – gondoljunk itt Róma, Bizánc, Jeruzsálem, Mekka, Medina stb. szerepére az emberek életében (VIDOR, 1979).

A város azonban – mai formájában – az emberi történelem viszonylag késői terméke. 1850-ben az emberek mindössze 2%-a élt városokban (FISHER, 1976). A városépítészet a XVIII. századig két évezreden át elsősorban a célszerűséget (termelési, biológiai-elemi lakhatási, városvédelmi, tűzbiztonsági, közlekedési szempontokat) tartotta szem előtt. Ezekhez a funkcionális tényezőkhöz természetesen közvetve és közvetlenül is kapcsolódnak pszichológiai motívumok (például biztonságigény, közösségi összetartozás-érzés, lásd alább és vö. DÜLL, 1998; VIDOR, 1999), amelyeket a városépítők nem tudatosan ugyan, de tekintetbe is vettek. Versailles és a hasonló létező városok példázzák azt is, hogy a reneszánsz vagy a barokk urbanistái (például Leone Battista Alberti) tényleges vagy elképzelt városaikat – azaz ideális városelképzeléseikben a várost – egységes műalkotásnak szánták (GRANASZTÓI, 1960, 1976; PERÉNYI, 1975), ily módon közvetetten figyelembe véve

---

társai, megjelenés alatt). Utóbbi elnevezéseket elsősorban a tudományterület nem pszichológus képviselői (építészek, földrajztudósok, antropológusok és szociológusok) kedvelik. Abban azonban az ember-környezet kölcsönhatással pszichológiai szempontból foglalkozó szakemberek között teljes az egyetértés, hogy nemcsak létező, materiális értelemben ténylegesen megvalósult környezeteket lehet a környezetpszichológia szemléletével és módszereivel vizsgálni, hanem az ezekről a fizikai képződményekről (tárgyak, természeti és épített környezetek) kialakult mentális leképeződéseket is. A környezetpszichológia ilyen értelemben vallja magáénak – az általános lélektannal vagy a szociálpszichológiával egyenrangúan – például a mentális térképek vagy a környezeti attitűdök vizsgálatát (lásd még DÜLL, 1996, 1998, 2002; DÜLL, URBÁN, 1997).

² Idézet a tanulmányról szóló egyik lektori véleményből.

olyan lélektani-esztétikai³ tényezőket is, mint például „hatni akarás, nagyszerűség igénye, hatalom reprezentálása” (GRANASZTÓI, 1974, 37).

Alberti és Filarete (az utóbbi Antonio Averlino művészneve) a XV. században (Morus Tamás irodalmi Utópiája előtt mintegy 50 évvel) teremtette meg az eszményi város tervezésének alapját. Tervezési „utópiáikban” a kívánatos jövőt tervezték meg, bár arra vonatkozóan, hogy ez hogyan lesz megvalósítható, nem adtak tanácsot. Ezekben az utópiában „az emberiségnek a szép, a jó, a tökéletes földi lakhely iránti vágya ölt képies formát, nem vetve számot a megvalósítás lehetőségeivel” (GRANASZTÓI, 1965, 164). A tervezési és az irodalmi utópiák egymással nem kerültek kapcsolatba az idők folyamán: előbbiek a teret kívánták ideálisra alakítani, míg utóbbiak a társadalmi szervezeteket. Mindkét hagyomány úgy véli azonban, hogy az emberek az ideális városokban vallásosabbak, erkölcsösebbek, egészségesebbek, rendszeretőbbek stb., azaz „jobbak” lesznek (MEYERSON, 1961/1979).

A lélektani tényezők az ősi városokkal kapcsolatban tehát elsősorban közvetetten érvényesültek. A XVIII. században kezdődött a nagyvárosok kialakulása. A városok méretének növekedésével számos egészségügyi, építészeti és egyéb probléma lépett fel (lásd például OUDIN, 1972/1980), amelyek – egyébként ténylegesen fizikai eszközökkel is – megoldandók voltak: például a nagyobb területi kiterjedés (a gyaloglás szerepe csökkent, az utak és közlekedési eszközök szerepe nőtt), több ember (magasabb, nagyobb lélekszámú épületek, gyorsabb, „paneles” építkezések szükségessége) stb. Tartotta magát azonban az a nézet, miszerint „hosszú idő telt el az emberi ősközösségi építészet és a mostani között, de tulajdonképpen az embernek a nagysága kicsit változott, magatartása nem sokat változott és a szeme ugyanaz” (Le Corbusier-t idézi KLEINEISEL, 1982, 299). A városi gondok megoldását tehát végig főleg építészeti-fizikai követelmények kielégítésében látták, például a Bauhaus nyomán a funkciók⁴ alapján történő építésben (vö. LOZANO, 1992).

A városépítészet egész történetét – különböző hangsúlyokkal – végigkísérő „Jó város – Jó társadalom” elképzelések (tulajdonképpen utópiák, CASTELLS, 1992/1999). LEFEBVRE (1972/1999) szerint ennek típusai: 1. a „jó szándékú emberek (építészek, írók) urbanisztikája” (i. m. 39), akik humanista alapokon emberléptékű, testre szabott⁵ környezetekre vágnak és ilyeneket akarnak építeni. Esze-

³ A létező városok esztétikai elemzése komoly hagyományokkal rendelkezik (POGÁNY, 1976; HEATH, 1992; NASAR, 1992).

⁴ A tiszta funkcionalizmus egyik példája az Indiában (Pandszab államban) felépült Chandigar, amelyet Le Corbusier épített funkcionalista-geometrista urbanisztikai elképzelései alapján. Ennek és a hasonló „új városoknak” (lásd például BATTA, 1975; VIDOR, 1979; SZIRMAI, 1988) a környezetpszichológiai elemzésére egy másik tanulmányban vállalkozunk. Ehelyütt mondunk azonban köszönetet Kovács Jánosnak és Szabó Csabának, a Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézete munkatársainak, akik a „valódi és a megvalósult utópiák” összehasonlító elemzésének szükségességére felhívták a figyelmünket.

⁵ A viselkedés és az épített környezet kapcsolatának egyik állandó alapkérdése a konkrétan és szimbolikusan vett „emberléptékűség” (DÜLL, 1998). Az épületek/városok mindig is emberléptékűek – vagy „embermértékűek” – voltak abban az értelemben, hogy az építész által használt mértékegységek (láb, könyök, hüvelyk stb.) is az emberi test méretarányait tükrözik. „Ma sem ritka, hogy testünket közvetlenül mérésre használjuk, például amikor kartávolságra állunk egymástól vagy amikor a gyere-

rint a „városok az emlékezet lerakódóhelyei és egyfajta megszővegesítései” – megjelenítésük a fejekben „a vágyak városa” (SANDERCOCK, 1998/1999. 56). Ez a szimbolikus, kulturális leképeződés „a tervezési gyakorlat központi összefoglaló témája” (uo.), vagyis gyakorlati jelentősége is felbecsülhetetlen. Ezzel szemben áll a 2. technokrata vagy szisztematizált urbanisztika, amely az emberi tényezővel szemben „tudományos alapon” a kommunikációt vagy egyéb technikai problematikát tekint a város fő rendezőelvének. E stratégia változatának is tekinthető az 3. „örömurbanisztika”, amely szerint a városban „az élet olyan, mint egy tündérmese ..., szabályszerűség a térben, és a kicsattanó életkedv mint alapvető kedélyállapot” (uo. 41). E „konzumpoliszi” (LUKOVICH, 1999) fogyasztói életmód megtestesülései és modelljei például a bevásárlóközpontok (vö. LAWRENCE, 1992/1995; BODNÁR, 1996).

Ezeknek a problémáknak azonban latens vagy manifeszt módon számos pszichológiai vonatkozása van (például LEWIS, BOOTH, 1994; MARSELLA, WANDERSMAN, CANTOR, 1998). A várossal foglalkozó korai pszichológiai (MILGRAM, 1970/1980; RAPOPORT, 1977; BETTELHEIM, 1979/1988) és szociológiai (SIMMEL, 1903/1973; GANS, 1961/1973 és lásd alább is) elméletek azonban szintén meglehetősen leegyszerűsítve, a túlzott fizikai és szociális ingerlés színhelyeként kezelték a várost. Így az egyszerre vált a túlzott individualizáció és a túlzott deindividualizáció terepévé és egyúttal szimbólumává (NEWMAN, MCCAULEY, 1977; ZOLTÁN, 1981; SADALLA, SHEETS, MCCREATH, 1990; DÜLL, 1996).

Egy építészeti meghatározás szerint a város „művi, megépített és továbbra is építendő környezet” (GRANASZTÓI, 1974. 36). „A városok ősi lényegéhez – bár változásaik mindig voltak és növekedtek is – az állékonyság, a maradandóság képzei is hozzátartoztak, erősítették a ... védettség, biztonság, eligazodás érzéseket” (uo. 42). A városokhoz tehát sok és sokféle pszichológiailag megragadható szükséglet tartozik. Néhány szakirodalmi példa: városecemző tanulmányában LYNCH és RODWIN (1958/1970) több, általános, az egyéntől a város felé irányuló szükségletnyalábot említ: *a*) egészség, egyensúly, túlélés, folyamatosság, alkalmazkodás, *b*) koherencia, jelentés, válasz, *c*) fejlődés, növekedés, inger, választás, szabadság, *d*) részvétel, a hatalom aktív használata, hatékonyság, készség, kontroll, *e*) kényelem, komfort. ZEISEL (1981) ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a modern városokban gyakran épp a korábban alapvetőként említett közösséghez tartozás és biztonságigény (például MUMFORD, 1961/1979; LE CORBUSIER, 1965/1979) nem

---

kek focizás közben lelépik a focikaput” (DÜLL, 1998. 24). A nyelv is árulkodik az épület és az ember közvetlen kapcsolatáról: „... az emberrel ... analóg szók híján épület elképzelhetetlen. Soroljuk őket: Pillértalp, lábazat, térdfal, derékszelemen, könyökfa, karpánt, boltváll, tetőgerinc, kontyvető, esőszakáll. ... És milyen mély a múltnak kútja: kapubálvány, boldogasszonyfa” (KÁLLAI, 1992. 51). A konkrét értelemben vett emberléptékűség azonban nem jelenti automatikusan az embernek megfelelést is: LE CORBUSIER (1968) próbálkozása a felnőtt emberi méretek közvetlen átvételére az építészetben a modulator formájában – pszichológiai értelemben – gyakorlatilag kudarcot vallott: az eszerint megépített lakóépületekben lakók számos pszichés zavart és neurotikus tünetet produkáltak – hiszen a helyiségek csak a gyerekek számára voltak megfelelő méretűek. (A modulator a kinyújtott karú ember magassága [2,26 m] – vagyis egy ilyen belmagasságú térben egy átlagos testmagasságú ember kényelmesen eléri a plafont. – Lásd még POGÁNY, 1976).

elégül ki. Összességében hat alapvető szükséglet figyelembevételét ajánlja a város kialakításakor, illetve fenntartásakor: a lakók és használók 1. biztonságigénye, 2. tájékozódási szükséglete, 3. privát szféra igénye, 4. társas interakció szükséglet, 5. kényelemigény és 6. identitásszükséglet (vö. PROSHANSKY, 1978; PROSHANSKY, FABIAN, KAMINOFF, 1983; DÜLL, 1996).

Maga a „város” szó sokat elárul saját lényegéről: „Ha nem is tudjuk, milyen lehetett Hánókh, Káin városa, egyet meglehetősen biztonsággal állíthatunk: falak vették körül. Száz-százötven évvel ezelőtt város védőfal nélkül olyan ritkaság volt, mint manapság kert kerítés nélkül. A német »Zaun« (kerítés) szóval rokon az angol »town« (város). A város körülkerített terület. A római birodalomban a városi ember szokásos megnevezése »intramuranus« – azaz falak között lakó – volt. A német »Bürger« (városlakó, polgár) szó arról tanúskodik, hogy a város és a vár (Burg) valaha azonos fogalomként szerepelt. ... Milyen magától értetődően köszönti egy-egy metropolisz főpolgármestere valamilyen kongresszus résztvevőit »városunk falai között«, holott ezeket a falakat 150 évvel ezelőtt lebontották. Hétezer évig szorosan összetartozott a »város« és a »fal« – százötven év ipari fejlődés ezt az összefüggést megszüntette ugyan, de a nyelv továbbőrzi mind a mai napig” (SCHNEIDER, 1960/1973, 23). Folytatva az elmélkedést, a különböző nyelvekben a város jelölésére két szógyök⁶ használatos: az »urbs« és a »polisz« (LÁSZLÓ, 1999). Előbbi jelentése szerint a város mentális leképeződésére utal, míg a polisz jelentésében szerepet kap az emberi közösség és így a kultúra is. A „város szövet” (LEFEBVRE, 1972/1999) a társadalmi és a kulturális jelenségek hordozója a városon belül.

A középkorig városnak számított az a település, amely kőfallyal és előjogokkal különítette el magát a környezetétől.⁷ Mióta a kőfalak feleslegessé váltak és a kiváltságok nem bírnak olyan fontossággal, sokkal nehezebb pontosan meghatározni, mi is a város. Az emberek „tudják”, hogy az adott ország jogi és közigazgatási rendszerében városként szereplő települések közül egyesek inkább városok, míg mások kevésbé. A város fogalmát meghatározni nem egyszerű feladat. Néhány szótári definíció a városra: a város nem más, mint „a falunál”, illetve községnél általában nagyobb (lélekszámú), forgalmasabb, rendszerint zárt (emeletes) építkezésű, közművesített, különleges jogállású, főként ipari és kereskedelmi jellegű település, valamely vidék gazdasági és művelődési központja” (*Magyar értelmező kéziszótár*, 1975, 1468). Egy hasonló meghatározás szerint a város „nagyobb lélekszámú, többnyire iparral, kereskedelemmel, kulturális és szociális intézményekkel

⁶ „A rómaiak számára csak Róma volt *urbs*, vagyis a város, a keletrómai birodalomban Bizánc volt az igazi *polisz*.” Isztambul (Istanbul) mai elnevezésében is fellelhető az utalás a görög *poliszra*: „A hagyomány szerint az 1453-ban elesett város új nevét a visszavonuló görögök *is tin Polin* (a városba) kiáltásait halló és utánzó, majd a mai elnevezésben megőrző törököktől kapta” (VIDOR, 1979, 21). Az urbanisztika elnevezés alapjául a francia *urbanisme* fogalom szolgál, amelyet André Bérard javasolt 1910-ben. Néhány szerző az *orbis* (latin, „világ”) szóból származtatja a tudományterület nevét és így is használják: *urbanisme* (világrendezés) (VIDOR, 1979).

⁷ Márai erről így ír: „Kassa jogot akar, mert város. Kőfala van és házai. Temploma, kápolnája és ispotálya. Huszonhat céhe van, borbélyja és patikáriusa. Elmúlt az idő, amikor még királyi falu volt. A város megnőtt, mint az ember. Ereje és alakja van. Ezért akar jogot.” (MÁRAI, 1942, 35.)

rendelkező települési forma: valamely tájon belül a lakosság társadalmi, gazdasági, kulturális életét illetően központi szerepet tölt be; az állami szervezeten belül helyi egység. ... Építészeti szempontból a városias jelleg főbb ismertetőjegyei a zárt sorú és a vertikális irányú építkezés, a portalan utak, a gondozott parkok, a jó közvilágítás. A lakosok száma szerint megkülönböztethető: metropolis vagy világváros, nagyváros (100 ezren felüli lakossal), középváros (20 000–100 000 lakossal), kisváros (20 000 lakoson alul)” (*Új magyar lexikon*, 1962, 611–612). A Kislexikonban található meghatározás is hasonló: a város nagyobb lélekszámú település, amely a környező terület társadalmi, gazdasági, kulturális központja. A 20 ezernél kisebb lélekszámú város a kisváros, a 20–100 ezer közötti a középváros, a 100 ezer feletti a nagyváros, az 500 ezer feletti a metropolisz (*Kislexikon*, 1968, 894). A viszonylag új Móra lexikon is ezt a hagyományt követi, csak egyszerűsített formában: „város: nagyobb emberi település, amely a környező vidék központja” (*Móra lexikon*, 1992, 776).

A városszociológusok célja a városok térbeli-társadalmi szerkezetének leírása (STRAUSS, 1961/1970; FARKAS, 1998). Egy városszociológiai definíció szerint a város „társadalmilag heterogén egyének viszonylag nagy sűrűségű és állandó települése” (WIRTH, 1938/1973, 47). A város kritériumai tehát az előbbi szótári definíciókban megadottakhoz nagyon hasonló: 1. a lakólétszám (vö. PERÉNYI, 1975), 2. népsűrűség, 3. a fizikai határok megléte. Ezek a határok, amelyeken belül városról beszélünk, többnyire nem élesek, a külső „nem városok” határai pedig ténylegesen és mentálisan is elmosódtak. Ezek a kritériumok azonban még együtt sem adják a városiasság⁸ teljes leírását: az urbanizmus mint létmód folyamatában értelmezhető (az urbanizmus kontinuum megközelítése: WIRTH, 1938/1973, 47).

Egyes vélemények szerint a városszociológia „lezárt terület”, mivel a modellek nem alkalmasak a város lényegének és működésének leírására (lásd CSANÁDI, LADÁNYI, 1992). Ennek ellenére évtizedek óta folyik a vita arról, hogy érvényesek-e a szociológiai városmodellek, ezek közül is a különösen nagyhatású, ám sokak által kritizált ökológiai modellek, például BURGESS (1968/1973) koncentrikus zóna modellje. A jelen tanulmány kereteit túllépi e modellek részletes tárgyalása (a témáról lásd részletesen SZELÉNYI, 1990; CSANÁDI, LADÁNYI, 1992), azonban témánk szempontjából nagyvonalakban mégis érintenünk kell a kérdést. A XIX. század közepén KOHL (id. CSANÁDI, LADÁNYI, 1992) kijelentette, hogy a városokban a központtól kifelé haladva a népesség „fontossága” csökken. ENGELS „A munkásosztály helyzete Angliában” (1845/1958) című művében úgy fogalmaz, hogy a városok szélein a munkásosztály által lakott „sötét negyedek” vannak. Ezek a koncentrikus városelképzelések már 50 évvel a Chicagói Iskola előtt uralkodóak voltak, azonban a koncentrikus modell BURGESS (1968/1973) sokat kritizált elméletében⁹ teljesedett ki. Szerinte a város központja (CBS: Central Business District) a mag, amelyet átmeneti zónák ölelnek körül. A városmagtól kifelé haladva a hely és

⁸ A „város” és a „városiasság” terminusok elemzését lásd LEFEBVRE (1972/1999).

⁹ BURGESS (1968/1973) modelljének ökológiai vonatkozásait itt egyáltalán nem tárgyaljuk. Az alternatív modellekről (például HOYT, 1964/1973 szektorális modellje, vagy HARRIS és ULLMAN, 1951 több magvú városmodellje) lásd részletesen CSANÁDI és LADÁNYI (1992).

a lakók státusa nő. Ez a zóna szerinti megoszlás (zoning) vertikálisan is érvényesül, azaz a szegények inkább völgyekben, a jómódúak domboldalon, a gazdagok pedig hegyen laknak. A zóna megközelítést gyakran a test-környezet viszonyban is alkalmazzák az építészek, például „környezeteink térbeli számbavételekor” VIDOR (1999, 85–86, vö. FITCH, 1970/1998) burkokról beszél, amelyek a következők: 1. bőrfelület, 2. ruházat, 3. „az architektúra világa”, 4. „a szuper-architektonika” (régikók, országok stb.). Annak ellenére, hogy a koncentrikus modelleket nagyon pontatlannak¹⁰ és gyakran „mindössze rosszul sikerült metaforikus képek”-nek tartják a szakértők (CSANÁDI, LADÁNYI, 1992, 17), mégis nagyon fontosak a számunkra, mert jól illeszkednek a köztudatban is élő városideál típusához (amit például a barokk építészet ténylegesen követett is, lásd PERÉNYI, 1967). Az 1990-es évekre jellemző, legújabb városszociológiai módszerekkel (lásd GYÁNI, 1998) már olyan, továbbfejlesztett városmodellek is leírhatók, amelyekben pontosabban nyomon követhető a zónák dinamikus változása.

Adott település városiasságát tehát többnyire a városban élők létszámának segítségével (is) leírják. A város tehát az emberek találkozási pontja is – ehhez a szemponthoz kifejezetten illeszkedik a város lakólétszám szerinti meghatározása. A nagyobb környezetek (például éppen a városok) empirikus vizsgálata során BECHTEL (1970, 1989) kidolgozta az ún. viselkedési gyújtópont- (behavioral focal point) elképzelést. A viselkedési fókuszpontok tipikusan sokféle aktivitást foglalnak magukba, jó részük gyalog is bejárható, és lehetővé teszik a körülvevő és a belső tér vizuális vagy sematikus áttekintését (vö. DÜLL, 1998). Az emberek tehát a városban találkozhatnak és cserélnek: gondolatot, árut. De egyúttal „a történelem során a város mindenkor az emberi civilizáció és haladás bölcsője volt” (*Délloszi Nyilatkozat*, in VIDOR, 1979. 162). A város fogalma tehát megközelíthető a kultúra felől is: az ősi város „rendelkezett mindazzal, amit mi kultúrának nevezünk: ... ahol kézművesek, fejedelmek és királyok éltek, ahol templomok álltak és papok, hivatalnokok és művészek tevékenykedtek, ahol ismerték az írást meg a technikát” (GOMBRICH, 1998/2001, 30). A város feladata, hogy „a hatalmat formává, az energiát kultúrává, az élettelen anyagot művészeti jelképekké, a biológiai újratermelést pedig társadalmi kreativitássá alakítsa át” (MUMFORD, 1961/1979. 78). A társadalmi kreativitás egyik mentális építménye például a városutópiák gondolatrendszerre, amely megoldáskeresésként értelmezhető a városi élet kellemesebbé tételére, hibáinak megvilágítására.

UTÓPIA ÉS EUTÓPIA

Az utópia szót Morus Tamás alkotta meg 1516-ban három görög elemből: u – top(os) – ia. Az „u” azt jelenti, „nem”, a „topos” azt, hogy „hely”, az „-ia” képző

¹⁰ Európára vonatkozóan egyébként sokan érvényesebbnek tekintik a koncentrikus modellt, mivel a több száz éves múltú városokban a fallal körülvevő óvárosok „városmagnak” tekinthetők (vö. STRAUSS, 1961/1970; ALTMAN, CHEMERS, 1980, LÁSZLÓ, 1999), és ezek gyakran a kulturális élet és a fogyasztás magjai is (például Párizs, Quartier Latin – LEFEBVRE, 1972/1999).

pedig mai napig használatos helyneveknél. Jelentése tehát „Nemhelyország” vagy is „Sehol”. Utópia tehát önmaga feltételezi, hogy a valóságban nem létezik megfelelője (lásd erről DAHRENDORF, 1957/2000). Morus számára azért is lehetett vonzó ez az elnevezés (amelyet görögül inkább atopiának mondtak volna), mert ez a szó angol nyelven gyakorlatilag ugyanúgy mondható ki, mint a szintén görög „Eutopia”, azaz „Jóhelyország” szó (NÉMETH, 1996, 74). Az utópia tehát lehet pozitív vagy negatív. GEDDES¹¹ (1965/1979) közvetlenül Lewis Mumford nyomán elkülöníti az Eutópiákat az Utópiáktól. Szerinte az Eutópia „jó utópia”, ami a sehol sem megvalósítható utópiákkal – amelyek azért hathatnak vigasztalóan vagy inspirálóan – szemben eszményi közösséget jelölnek.

A jelen munkánkban ezek közül az ideális, tökéletes, kívánt városelképzelések – vagyis az eutópiák – közül foglalkozunk néhányal, elsősorban azokkal, amelyek a szépirodalomban¹² jelentek meg.¹³ Az eutópia tehát nem más, mint olyan társadalomelméleti elképzelés, amely az eszményi állapotokat írja le. Ezek a képzetek „az ember nembeli lényegéhez tartozó teleologikus (célkitűző) gondolkodás sajátos termékei: olyan fantáziaképek, amelyek gyakran megszabhatják a pozitív cselekvés irányát, máskor azonban üres álmodozáshoz vezethetnek, s megvalósulásuk az adott körülmények között objektíve kizárt. E tényből nem következik értékességük vagy értéktelenségük. A pozitív utópiák fontos szerepet tölthetnek be mint nagyobb történelmi távlatú célok, amelyek később, a hozzájuk vezető feltételek fokozatos megteremtésével – többnyire módosult formában, de lényegi tartalmuk megtartásával – valóra válhatnak” (*Világirodalmi lexikon*, 1994, 252).

Az utópiák és az eutópiák egyaránt lehetnek romantikus álmok vagy rémálomok, lehetnek a fejlődés végső stádiumai és csúcspontjai, de mindenképpen olyan társadalmak, amelyekben nincs változás (DAHRENDORF, 1957/2000). Huxley „Szép új világ”-ának jelszavai (közösség, identitás, stabilitás) a legtöbb „utópikus konstrukció”-ban (i. m. 117) érvényesek. Dahrendorf szerint ennek fényében írhatók le az utópikus társadalom általános strukturális feltételei: 1. „nem az ismert valóságból nő ki, valós fejlődési törvények szerint” – múltja ködös, jövője nincs: egyszerre csak ott van és ott is marad az „idő közepén” vagy inkább az időn kívül (idézetek uo.). 2. Az utópikus társadalmak uniformizáltak, az értékek és intézmények konszenzus által szentesítettek, az egész többé-kevésbé demokratikus (ami nem jelenti azt, hogy a domináns értékeket valamikor nem kényszerítette ki). Ez az egyik, ami miatt Utópia olyan stabil, ugyanis 3. a „strukturális eredetű konfliktusok” (i. m. 118) lehetetlenek vagy szükségtelenek: társadalmi harmónia uralkodik. Az esetleges rebellió mindig egyéni elhajlást jelent (vö. JUHÁSZ, TURNER, WARE, 1990).

¹¹ Geddes nevéhez fűződik a szociológia egyik alkalmazott ágának, az urbanológiának (a városok tudománya) a kialakítása, amely a városok területi megoszlásával, keletkezésével, fejlődésével, struktúrájával, belső-külső, anyagi-szellemi funkcióival foglalkozik (VIDOR, 1979).

¹² A jelen tanulmányban a környezetpszichológiai szemléletet a szépirodalmi szimbólumelemző szemlélettel gazdagítjuk.

¹³ Nem foglalkozunk többek között az urbanisztikai Eutópiákkal, például HOWARD (1965/1979) Kertvárosával, amely a „Város és a Vidék jegyessége ... s ebből a boldog frigyből új remény, új élet, új civilizáció sarjad majd” (89), vagy WRIGHT (1965/1979) Broadacre City-jével, amely „a jövő univerzálisan megkomponált városa” lett volna (129) stb.

4. Minden történés visszatérő mintákat követ és az egészen belül, annak részeként játszódik le – így ezek nem veszélyeztetik Utópiát, sőt inkább megerősítik: így az ideális társadalom nem más, mint „előírt és kiszámítható pályákon mozgó ... »perpetuum immobile«” (i. m. 119), amely néhány alapelve épül, épp ezért sok benne a túlzás, erős karikatúrajellege van (MEYERSON, 1961/1979). 5. Az utópiák időben és térben elszigeteltek más társadalmaktól: „szabadon lebegnek időben és térben” (DAHRENDORF, 1957/2000. 119). Ezek a tulajdonságok tehát mind az utópiákban, mind az eutópiákban közösek. Ezért az egyszerűség kedvéért a jelen tanulmányban egységesen utópiákról fogunk beszélni, illetve szinonimaként használjuk az utópia és az eutópia kifejezéseket.

Az utópiák most ismertetett tulajdonságai számos kritikai elemzést váltottak ki építészekből és társadalomtudósokból egyaránt. MEYERSON (1961/1979) azonban kiemeli, hogy az utópiák karikatúrisztikus jellege nagyon hasznos lehet a várostervezésben¹⁴ a potenciális célok kijelölésére. Érdekes, hogy Amerikában több utópiát megkíséreltek átültetni a gyakorlatba, de ezek mind tönkrementek. Ám ezt nem gazdasági csőd okozta, hanem épp ellenkezőleg, a bennük kialakult túlzott gazdasági jólét. MEYERSON szerint a várostervezés és a városutópia rokonok, mert egyaránt a kívánatos jövőt vázolják a tervező és a lakók számára, a tervezés azonban kijelöli a kialakítás útját és rámutat a végrehajtás eszközeire, amit az utópia nem tesz meg. A szerző érdekes paradoxonra hívja fel a figyelmet: Le Corbusier és Wright nyomán terjedtek el „az ideális város tervezési utópiái” (i. m. 374), annak ellenére, hogy az építészekre jellemző módon egyikük sem érdeklődött az utópiák iránt – ugyanúgy, ahogy a társadalmi-gazdasági utópisták (például Morus Tamás, Robert Owen stb.) sem törődtek az általuk leírt ideális társadalmak építészeti-környezeti viszonyaival (VIDOR, 1979).

Az utópiák típusai

Az egyes utópiák annak alapján, hogy megalkotóik hol és mikor képzeltek el az ideális állapotokat, három csoportra oszthatók: időbeli, térbeli és abszolút utópiákra. Az időbeli eutópiák létezhetnek a múltban és a jövőben,¹⁵ a térbeliek a négy

¹⁴ Várostervezők számára az utópia, a modell, a működő modell és az elmélet fogalmait áttekinti és rendszerezi HARRIS (1972/1979).

¹⁵ Az olvasóban felmerülhet (amint azt a tanulmány egyik bírálója is megfogalmazta), hogy nem csupán „költői eszköz kérdése, hogy valaki a múltba vagy a jövőbe helyezi-e az utópia s az utópisztikus városkép színhelyét” (idézet az egyik Lektori véleményből). Ugyancsak kérdés lehet, hasznos-e, hogy eltérő eredetű és korú utópiákat vizsgálunk, illetve hogy az utópiák nagyon különböző korokból származnak (az antikvitástól a XX. századig): „Vajon egyáltalán értelmes vállalkozás-e e városábrándok között bármiféle közös jellemzőt keresni?” (idézet a másik Lektori véleményből). A városutópiákat természetesen sokféle pszichológiai szempont alapján lehet elemezni, munkánkban azonban mindössze néhány vágyott város szépirodalmi leírásának környezetpszichológiai szempontok alapján végzett szerkezeti vizsgálatára vállalkoztunk, kiegészítve a környezeti elemek szimbolikai elemzésével. Az elemzett utópiák kiválasztásának egyik vezető szempontja éppen az volt, hogy ezekben az irodalmi leírásokban jelent meg részletes városszerkezeti leírás. A környezetpszichológiai és szimbolikai értelemben vett közös jellemzők létére éppen ez az újszerű szemlélettel végzett elemzés mutatott rá.

világtáj irányában, illetve a magasban és a mélyben, az abszolút utópiákra pedig az jellemző, hogy csak a képzelet szülöttei vagy azért, mert valamiféle ideális modellt képviselnek, vagy pedig azért, mert pusztán a mesében léteznek (NÉMETH, 1996, 75). Az alábbiakban először e típusok szerint felsorolásszerűen áttekintjük az általunk környezetpszichológiai szempontok mentén vizsgált városutópiákat. Fontos megjegyeznünk, hogy az alábbi elemzés természetesen nem öleli fel a létező összes szépirodalmi városutópiát, mert elemzésünk számára csak azokat válogattuk ki, amelyek 1. pozitívak, 2. európai szerző által alkotottak és 3. részletes városszerkezeti leírást tartalmaznak (utóbbi volt a válogatás fő szempontja, a szelekció szempontjait lásd részletesen LIPPAI, 2001).

Időbeli utópiák

Az elvágyódást kifejező műfaj legősibb csoportja az időbeni eutópiáké. Az első lejegyzett ilyen elképzelés az i. e. 7. században íródott Hésziodosz által, de eme írásnak is kimutathatók egyiptomi és babiloni gyökerei. Ezen utópiák közös jellemzője, hogy az ideális világot vagy a régmúltba, vagy a távoli jövőbe helyezik. Aranykorról, Boldogok Szigetéről, Paradicsomról regélnek. Gyakoribb közöttük a természettel való harmonikus együttélés leírása, mint az idealizált városi létforma megjelenítése. Ez alól az emberek képzeletét ma is foglalkoztató Atlantisz leírása a leghíresebb kivétel.

Atlantisz

Platón két munkájában, a Timaiosban és a Kritiasban foglalkozik Atlantisz leírásával (BERLITZ, 1994, 27). A történetet Kritiasz meséli el Szókratésznek, Timaiosznak és Hermokratésznek. Kritiasz a történetet a nagyapjától hallotta, a nagyapja Szolontól, Szolón pedig utazása során egyiptomi papoktól: „Aki csak kicsit is ismeri Platón írói módszereit, már világosan tudja, hogy ez a »pontos« forrásmegjelölés arra szolgál, hogy felhívja az olvasó figyelmét: amit Kritiasz ezután elbeszél, pusztán fikció” (NÉMETH, 1996, 81).

Mennyei Jeruzsálem

Az Újszövetség utolsó iratában, a Jelenések könyvében (eredeti görög címén Apokalüpszis Ióannu) található városleírás. Körülbelül az első században keletkezett. Feltételezett szerzője János apostol, aki Pathmosz szigeti látomását örökítette meg a műben (*Világirodalmi lexikon*, 1977, címszó: *János*).

Minas Tirith

Minas Tirith a neve az emberek városának John Ronald Reuel Tolkien: „A gyűrűk ura – A király visszatér” című történetében. Ez „A gyűrűk ura” trilógia harmadik része, ami az 1950-es évek második felében keletkezett. A magyar fordító – Göncz Árpád – így vall utószavában a műről: „A Gyűrűk Ura tán minden idők legna-

gyobbra méretezett tündérmeséje ..., amelynek valamennyi erkölcsi következtetésével nyugodtan, lelkiismeret-furdalás nélkül egyetérthet bárki” (GÖNCZ, 1995. 555) – szerinte a XX. század válságok tépte világából szívesen menekülne mindenki ebbe a sohasemvolt, sohasemlesz mitikus földre.

Diaspar

„A város és a csillagok” című tudományos-fantasztikus regényben szereplő város neve Diaspar. A regényt 1970-ben Arthur Charles Clarke írta, aki nem csupán író volt, hanem mérnök, asztronómus, sőt az angol bolygóközi társaság elnöke is (*Világirodalmi lexikon*, 1972, címszó: *Clarke, Arthur Charles*).

Térbeli utópiák

Az utópisztikus világokat hat irányban lehet keresni a térben: keleten, nyugaton, északon, délen, a magasban és a mélyben. Jellemzőjük, hogy a jelenlegi világtól távoliak, de azzal időben párhuzamosan léteznek. A legrégebbi irodalmi alkotások, például az Iliász vagy az Odüsszeia rengeteg ilyen nem létező földről számol be (NÉMETH, 1996, 88). Különös lényekről, tájakról szólnak ezek az elbeszélések, ám városleírást nem lehet találni közöttük. Az első térbeli városutópia maga Utópia fővárosa, Nekeresd.

Nekeresd

Utópia fővárosa. Az Utópia az angol és az európai irodalom egyik legjelentősebb alkotása, amely létrehozta az utópia műfaját, és máig ható érvénnyel befolyásolta az európai gondolkodást. Morus Tamás – Sir Thomas More – filozófus, író és politikus 1515–1516-ban latin nyelven írta meg. Formája párbeszédese elbeszélés (*Világirodalmi lexikon*, 1982, címszó: *Morus*).

Napváros

Eredeti címén Cittá del Sole (Napállam). Tomasso Campanella olasz bölcsele és író fő műve. 1602-ben keletkezett, műfaja párbeszédese filozófiai értekezés. A morusi hagyományokon alapul (*Világirodalmi lexikon*, 1972, címszó: *Campanella*).

Eldorado

Eldorádó mítosza már azelőtt foglalkoztatta az európai embereket, mielőtt olvashatták volna a „Candide avagy az optimizmus”-t Voltaire-től. A francia író, költő és filozófus főműve 1759-ben született (*Világirodalmi lexikon*, 1994, címszó: *Voltaire*).

Abszolút utópiák

Ide tartoznak a pusztán képzeletben létező konstruktumok. Kialakulásukban két tényező játszott szerepet: egyrészt a korai törvényhozók munkássága, másrészt az ő műveiket továbbfejlesztő elméleti törvényhozók tevékenysége (NÉMETH, 1996, 96). Ezek az utópiák kezdetben az ideális államforma leírását célozták meg, és nem tartalmaztak városleírást. Aki tanulmányozza a fikciók irodalmát, hamar felismeri, hogy az ókori és középkori ember gondolkodásmódja könnyebben befogadta, ha az idealizált világot időben vagy térben eltávolította hétköznapjaitól. Csak a XX. századra vált elfogadható képzetté a párhuzamosan létező, de láthatatlan világ fogalma. Gyönyörű irodalmi példája ennek „A végtelen történet” Fantáziaország, aminek középponti városa Elefántcsonttorony.

Elefántcsonttorony

„Fantázia a Végtelen történet” – határozza meg önmagát a könyv saját 345. oldalán. De az már (ugyanitt) a 27. oldalon kiderül, hogy Fantázia(ország) szíve nem más, mint az Elefántcsonttorony. A német író, Michael Ende, akit huszadik századi költői-filozófikus meséiért Európa-szerte tisztelet övez, fő művét, A végtelen történetet 1979-ben jelentette meg. Az ötödik német kiadás ajánlójában Volker Hage ezt írja róla: „A végtelen történet több, mint egy költészettel teli könyv: ez egy könyv a költészetről – és annak küszöbönálló elvesztéséről. ... Ez egy szenvedélyes, merész, csodálatosan művészi védőbeszéde a fantázia létjogosultságának: az irodalomban és bennünk” (HAGE, 1991 – ford. LE). „Morális kérdésfeltevéseket és válaszokat keresek századvégünk gyerekkönyveiben. ... A századvég gyerekkönyveinek rengetegéből a Végtelen történet írójának műveire esett a választásom” – írja KOMÁROMI (1998, 178) egy a gyermekkönyvek elemzésével foglalkozó irodalomtudományi könyvében.

Az alábbiakban bemutatunk egy lehetőséget a tökéletes város ismérveinek környezetpszichológiai és szimbolikai meghatározására (egyéb városelemző módszereket is tárgyal HERENDI és munkatársai, 1996; LIPPAI, 2001).

A városutópiák és a környezetpszichológia

A környezetpszichológia általános történetével, módszereivel a jelen tanulmányban részletesen nem foglalkozunk (lásd erről magyarul HOLAHAN, 1982a/1998; SÉRA, 1990; DÜLL, 2001). Kiemelendő, hogy a városok téri struktúrája, változási-fejlesztési folyamatai stb. és ezek mentális-érzelmi leképeződésének vizsgálata szinte egyidős a környezetpszichológiával (például RAPOPORT; 1977; PROSHANSKY, 1978; KRUPAT, 1985; SUNDSTROM és munkatársai, 1996). A környezetpszichológusok egyetértenek a városantropológusokkal, az urbanistákkal és más tudományterületek képviselőivel abban, hogy a városok nemcsak fizikai, történelmi stb. tulajdonságaikban különböznek, hanem abban is, hogy lakóik „másképp élik meg saját városukat, és ezeken az eltérő »megéléseken« keresztül másképp teremtik meg

azt” (NIEDERMÜLLER, 1994. 6). Niedermüller és mások (például LUKOVICH, 2002) szerint a városok vizsgálata igen kiterjedt és sok szempontú. Ez azonban nem jelenti egyúttal, hogy tényleg van jó városkutatás, mert a városok sokféleségét – és ezen belül például az elképzelt, illetve a tényleges városok különbségeit – nagyon nehéz bármilyen módszerrel megragadni. A környezetpszichológusok szerint a város szféráinak (például a magánélet és a társadalmi nyilvánosság téri-idői szeletei, például CARR és munkatársai, 1995) felfogása és mentális-viselkedéses megkomponálása egy finoman kimunkált szimbolikus rendszer mentén történik. E rendszer egyik eleme a városban élés tapasztalata a térhasználati szabályok szimbolikájában, amelynek fontos kognitív formái vannak, például a mentális térképek és/vagy a kultúrához inkább kötődő „imaginárius városok” (NIEDERMÜLLER, 1994, 13) fejekben történő megalkotása. A környezetpszichológiai kutatások (például ORLEANS, 1968; APPELYARD, 1977; KAPLAN, 1977) szerint a saját (városi vagy egyéb) környezetről emlékezetből rajzolt térkép személyes, egyedi, sőt személyes jelentéseket hordoz (szemben a hely objektív leképezéseivel – például fotó vagy építészeti tervrajzok).

A mentális város(tér)képek alkotórészei: Lynch elképzelése

A környezeti kogníció közvetlenül jelen nem levő környezeti jellemzők emlékezeti tárolását, szervezését, rekonstruálását és felismerését/visszaidézését jelenti (HOLAHAN, 1982b/1998; vö. SÉRA, BAKON, STEFANIK, 1993). A kognitív térképezés (cognitive mapping, DOWNS, STEA, 1977) pedig az a folyamat, amelynek lényege a földrajzi környezet jellegzetességeivel és relatív elhelyezkedésével kapcsolatos információk gyűjtése, szervezése, tárolása, előhívása és dekódolása. A környezetpszichológiában manapság folyó rengeteg, kognitív térképekkel¹⁶ kapcsolatos kutatást KEVIN LYNCH (1960a, 1960b) úttörő vizsgálatai alapozták meg, amelyeket „A város képe” (*The Image of The City*, 1960a) című klasszikus könyvében publikált. Lynch ezzel a megközelítéssel – a környezetpszichológiában játszott kiemelkedő szerepe mellett – lerakta az urbanisztikai megközelítések esztétikai-topológiai szintézisének alapjait, és megalapozta az urbanisztikai szemiotikát (VIDOR, 1979; ANKERL, 1991). Munkásságának értékelői szerint Lynch vizsgálatai azért is fontosak, mert legitímálták a környezetről alkotott mentális képek tudományos vizsgálatát egy olyan időszakban, amikor ezek pszichológiai kutatása még nem volt elterjedt. Ugyanakkor Lynch munkája egyszerre adott elméleti keretet és megfelelő módszert a környezeti kogníció tudományos vizsgálatához (HOLAHAN, 1982b/1998). „A város képe” című könyv ma is alaptankönyve a várossal foglalkozó tudományágaknak: a városszociológiának, a városgazdaságtannak, a településföldrajznak, az

¹⁶ Mint köztudott, a kognitív térkép fogalmát TOLMAN (1948) vezette be. A kognitív térkép az egyén mentális egyszerűsített, torzított, egyéni reprezentációja a földrajzi környezetről, illetve annak egyes részeiről. Nincs ugyan egy az egybeni megfelelés a tényleges és a leképezett környezet között, azonban kapcsolatuk fontos, jelentésteremtő és stabil (DOWNS, STEA, 1977). Bár környezetpszichológiai értelmezésben a kognitív térképezés elsődlegesen a környezet vizuális reprezentációját jelenti, a kutatók hangsúlyozzák, hogy a fizikai környezet reprezentációja rendkívül összetett, vizuális és nem vizuális információkat egyaránt tartalmaz.

urbanisztikának és a környezetpszichológiának. A munka megjelenése óta eltelt négy évtizedben Lynch kutatásainak szellemisége és módszertana mit sem veszített aktualitásából, Magyarországon is bevett kutatási módszernek számít (RIGÓCZKI, 2003).

Lynch három amerikai város – Boston, Los Angeles és Jersey City – lakosságának reprezentatív mintáin végzett kutatásában a lakók mentális térképeit vizsgálta. Az érdekelte, hogy milyen kép él az emberek fejében arról a várossal, amelynek lakosai (LYNCH, 1960a, 1960b; Lynch vizsgálatát bemutatja például HOLAHAN, 1982b/1998; vö. SÉRA, 1990). Kétféle kutatási módszert alkalmazott a három fent említett várossal alkotott mentális képek felderítésére: 1. Képzett megfigyelők rendszeres terepfelderítést végeztek a városok központjában, és egyaránt feljegyezték a lehetséges jellegzetes tájékozódási pontokat (például nevezetes épület) és a feltűnő sajátosságokat nélkülöző területeket. 2. Részletes feltáró interjút végeztek a városlakókkal: arra kérték őket, hogy rajzolják le a város vázlatos térképét, írjanak le részletesen bizonyos megadott (például a munkahelytől az otthonig vezető) útvonalakat, és sorolják fel a város azon részeit, amelyekre élénken emlékeznek.

Lynch empirikus vizsgálatának eredményei szerint az emberek fejében él egy kép a városokról (image of the city), ami a városlakó orientációs bázisa és egyúttal esztétikai-formai struktúra: lényege a város alakzatainak és jelenségeinek jelrendszerként értelmezése. Ebben a mentális képben benne vannak a fizikai, építészeti-művi mozzanatokon túl az ősi jelképek és kollektív emlékek is – persze a séma maga is építő nyersanyagként szolgál az emlékekhez, valamint segíti a kifinomultabb tapasztalást. Lynch városeelemzésének központi magja a különböző városi környezetek relatív olvashatóságának (legibilitás vagy imagibilitás) leírása. A legibilitás annak a könnyedségnek a mértéke, amellyel a környezet/város jellegzetességei felismerhetők, illetve világos és egységes mintázatba szervezhetők.¹⁷ A város olvashatóságát a városkép szerkezete tükrözi: a város „egy jól nyomtatott oldalhoz” hasonlóan akkor áttekinthető, ha alkotóelemei „könnyen felismerhetők és jól beilleszthetők egy globális szerkezeti sémába” (LYNCH, 1960b, 539). A „várossal alkotott rendezett képek” természetesen az adott várossal kapcsolatban is eligazítják a lakókat, de a tágabb világban is fontos tájékozódási keretet nyújtanak.

Összehasonlítva a három amerikai várossal alkotott mentális térképeket, Lynch rájött, hogy bizonyos környezeti elemek általános térkép-jellegzetességnek tekinthetők: például a természeti alkotórészekkel rendelkező nyitott terek voltak ilyenek, amelyeket a városlakók gyakorlatilag mindig pozitív érzelmekkel kapcsolnak össze. A városkép jellegzetes fizikai, észlelhető elemei LYNCH (1960a, 1960b; lásd HOLAHAN, 1982b/1998 is) szerint a következő rendszerbe foglalhatók:

Utak (paths): útvonalak, utcák, járdák, sétányok, csatornák – ezek mentén történik a haladás, a közlekedés a városban, és a városképet tulajdonképpen ezek „ren-

¹⁷ LYNCH (1960a, 1960b) eredményei szerint a legolvashatóbbnak Boston bizonyult: lakói a város jól elkülöníthető terei és könnyen megragadható téri struktúrái alapján világos, mintázott és egyértelmű mentális képet alakítottak ki róla. Los Angeles és Jersey City viszont sokkal kevésbé mutatkozott legiblisnek: olvashatóságukat csökkentette például a jellegzetes építészeti elemek viszonylag kis száma, az egyértelmű városközpont hiánya stb.

dezik” össze a fejben (a városkép keretelemei). Az utak a legtöbb lakó mentális térképében a leginkább domináns elemek voltak.

Határok (edges): élek, szegélyek, peremek, például folyók, tópart, falak, új építkezések határai – lineáris, de nem útként működő alkotórészek. A városrészek közötti elválasztó elemek ezek, amelyek két városrész találkozási helyét szegélyezhetik; határt képeznek két szektor (lásd alább) között. Kevésbé szerepelnek koordinációs tengelyként, mint az utak, mégis orientálják az embert és az elemek közötti kohézió megteremtői.

Lakónegyedek (districts): körzetek, kerületek, szektorok, városrészek – ezek képezik a városkép alapanyagát. Megkülönböztethető, felismerhető jellegű közepes, illetve nagyméretű városterületek.

Csomópontok (nodes): elágazódások, keresztezések, várócsarnokok, terek – a város stratégiai központjai, a struktúrák (például utak) itt kereszteződnek, illetve itt váltanak át egymásba (vö. viselkedési fókuszpontok). Többnyire sok és sokféle funkció összpontosul itt, amelyek innen sugároznak szét. Ezek a csomópontok jelképpé válhatnak, és akár (város)központoknak is tekinthetők.

Iránypontok (landmarks): tereptárgyak, épületek, grafikai jelzések, földrajzi tényezők – egy városon belül sok iránypont van. Ezek nagyon fontosak a város azonosításában, de magában a városképben is. Egy részük már messziről észrevehető, például tornyok, templomok, hegycsúcsok – ezek könnyen eligazítanak bennünket a városon belül; és sokuk vált egy-egy város szimbólumává (például az Eiffel-torony). Iránypontok lehetnek azonban csak közlelől észlelhető jellegzetes kirakat, ajtókilincs, cégtábla stb. is – olyan környezeti elemek tehát, amelyekhez nem könnyű közel férkőzni. Már csak méretüknel és nem kiugró jellegüknel fogva sem segítik automatikusan és egyértelműen a tájékozódást, csak abban az esetben, ha sokaságukból ki tudjuk választani a legmegfelelőbbet.

Lynch hangsúlyozza, hogy ezek az elemek önmagukban nem elégségesek a mentális városképhez, igazából a viszonyaik (is) számítanak – a tervezésben tehát mind az elemeket, mind relációikat figyelembe kellene venni.

A VÁROSKÉP KULCSELEMEI A VÁROSUTÓPIA-LEÍRÁSOKBAN

A Lynch-féle elképzelés bemutatására fentebb azért volt szükség, mert a jelen tanulmányban tárgyalt városutópiák vizsgálata elsősorban ezen kulcselemek alapján történt (szimbolikai elemzést végzett a témában LIPPAI, 2001). *A városutópiákat ebben a munkában kulturális városképeknek tekintjük, és ily módon elemezzük fizikai, észlelhető elemeiket.* Már önmagában érdekes, hogy – természetesen Lynch munkájáról nem is tudva – az utópiák megalkotói pontosan e szempontok alapján írták le információikat az általuk tökéletesnek tartott városról. Jellemezték a falakat (szélek), a kerületeket, zónákat (területek); szóltak az utakról és azok találkozási pontjáról. Végül leírták az általában közepén elhelyezkedő tereptárgyat is.

Atlantisz

Atlantisz a mai Atlanti-óceán közepén helyezkedett el. Hatalmas kontinens volt, akkora, mint Afrika és Kis-Ázsia együttvéve. A sziget tökéletesen kör alakú volt és párhuzamos csatornákkal osztották körgyűrűkre. A különböző, koncentrikus falgyűrűk különféle fémekkel voltak bevonva. A fellegvár középpontjában álló Poszeidón-templomnak aranyból készült a kerítése (NÉMETH, 1996). Itt található az az oszlop, amelyre az ország törvényeit vésték (BERLITZ, 1994). A város külsejének részletesebb leírása a következő:

„A külső gyűrűn levő fal egész kerületét ércel fedték be, a belsőt olvasztott ónnal s végül az erődítményt magát övező falat ... különleges sárgarézrel, illetve réztövezettel, amely tűzserű fényben ragyogott” (BERLITZ, 1994, 38).

Később a védett területekről kaphatunk képet:

„A legkülső övezeten sok templom állt, kertek és testedző helyek épültek minden egyes gyűrűben, részben az emberek, részben a lovasbemutatók és gyakorlatok számára” (BERLITZ, 1994, 40).

A városban a közlekedés és a szállítás a csatornákon történt, amelyek behálózták a területet, átvágták még a körgyűrűket is. Olyan szélesek voltak, hogy akár háromszáz evezős is kényelmesen haladhatott rajtuk egyszerre (BERLITZ, 1994).

„A felesleges vizet részben Poszeidón ligetébe vezették, ahol a kiváló földben számos csodálatosan szép és magas fa nőtt, részben pedig a hidakon átvezető csőcsatornák segítségével elvezették a külső körcsatornába” (BERLITZ, 1994, 40).

Összefoglalva: Atlantisz egy kör alakú szigeten terül el. Rendkívül jól védett, több kőfal övezi. Számos vízi út szabdalja. Lakóházakkal, fürdőekkel, ligetekkel, játszóhelyekkel rendelkezik. Közepén áll alapító istenének temploma és ligete. Lynch rendszere szerint: 1. ösvények és utak: széles csatornák, 2. szélek: erős körfalak és gyűrű alakú csatornák, 3. területek: falak és csatornák övezte területek, 4. csomópontok: csatornák találkozásai, 5. tereptárgyak: paloták, ligetek, fürdők.

Mennyei Jeruzsálem

A Mennyei Jeruzsálem leírása a Jelenések Könyvének 21. fejezetében¹⁸ kezdődik. A város képe – mint a Jelenések Könyvének egésze – látomásként bukkan fel, úgymond „alászáll a mennyből az Istentől” (21.2). Születésekor már teljes egész, és a minden rossztól megtisztított világba érkezik, egy „nagy és magas hegyre” (21.10). Távolról nézve „ragyogása hasonló volt a legdrágább kőhöz, a kristályfényű jáspishoz” (21.11), „színarany, tiszta üveghez hasonló” (21.18).

¹⁸ Forrásmunkánk a Magyar Bibliatársulat által fordított 1996-os Biblia volt, nyelvezetének egyszerűsége és modernsége miatt.

Szerkezetét tekintve szabályos kocka alakú, vastag falakkal. Egészen pontos adatokat is kapunk: „tizenkétezer futam,¹⁹ hossza, szélessége és magassága egyenlő” (21.16). A hatalmas méretekhez tekintélyes falvastagság is társul, mégpedig a 21. fejezet 17. bekezdése szerint 144 könyök.²⁰

A hatalmas és fénylő építménybe tizenkét örökké nyitott kapun lehet bejutni az arra érdemeseknek. A városfal minden oldalán 3-3 bejárat van (21.13.). A kapukat szent jelképek (például a tizenkét apostol nevének felirata) és „valódi” lények (tizenkét angyal) őrzik – tudósít a 12. bekezdés. S kiket engednek át? Természetesen azokat, akik nem követték el a kereszténység által tiltott bűnöket, illetve megtisztultak (21.17).

Végül szó esik még a város alapköveiről is:

„Falának alapköveit mindenféle drágakő ékesítette: az első alapkö jáspis, a második zafír, a harmadik kalcedon, a negyedik smaragd; az ötödik szárdonix, a hatodik karneol, a hetedik krizolit, a nyolcadik berill, a kilencedik topáz, a tizedik krizopráz, a tizenegyedik jácint, a tizenkettedik ametiszt” (21.19–20).

A következő, 22. fejezet már arról beszél, mi található a falakon belül:

„Azután megmutatta nekem az élet vizének folyóját, amely ragyogó, mint a kristály, s az Isten ... trónusából ered. A város főútjának közepén, a folyó két ága között van az élet fája, amely tizenkétszer hoz termést, minden egyes hónapban megadja termését, és a fa levelei a népek gyógyítására szolgálnak” (22.1–2).

Az isteni „víz”, az örökös jelenlét teszi szükségtelessé a világítótesteket és a templomot, ez a tény többször is hangsúlyt kap (például 21.22–24 és 22.5 sorai).

Összefoglalva: A Mennyei Jeruzsálem egy távoli időben, térben és dimenzióban létezik. Magas hegy tetején áll, tizenkétféle értékes alapkövön. Alapterülete 4 840 000 négyzetkilométer. Aranyszínű, áttetsző jáspisfala 2200 km magas és 64 m széles. Minden oldalából 3 kapu nyílik a négy égtáj felé, amelyeket sohasem zárnak, de örökké őrzik. Folyó szeli ketté, amely a város közepén kiszélesedik, hogy helyt adjon egy fának. Lynch rendszere szerint: 1. ösvények és utak: nincs adat, 2. szélek: mindenféle módon védett városfal, 3. területek: négyzet alaprajz, hatalmas terület, 4. csomópontok: központi fa, 5. tereptárgyak: folyó, fa.

Nekeresd

Nekeresd Utópia fővárosa, Utópia pedig egy ország Seholnincs szigetén. Morus Tamás 1516-ban tudósította olvasóit erről a különös helyről. A történetet szerényen így kezdi: „Csak egyszerűen leírtam azt, amit Szavajátszó Ráfáel mesélt nekünk” (MORUS: 1941/1516, 13). A sziget a föld egy ismeretlen pontján található,

¹⁹ Ez átszámítva – ugyanezen kiadás (Biblia, 1996) végén található mértékegység-átszámítási jegyzék alapján – 2220 km-nek felel meg, mivel egy futam körülbelül 185 m. (Viszonyításként: ez négyszerese Magyarország leghosszabb átmérőjének!)

²⁰ Egy könyök 44,4 cm. Tehát Mennyei Jeruzsálem falai 63,936 m, kerekítve 64 m szélesek.

de az említett Szavajátszó úr nem mondta el, pontosan merre. Annál részletesebb leírást ad viszont a szigetről a 36. oldalon, amelyet ebben a tanulmányban nem részletezünk. Itt elég róla annyit tudnunk, hogy ideális kikötő- és lakóhely, 54 városa van, amelyek teljesen egyformák, azonban:

„Minden városból három bölcs és tapasztalt polgár összeül évenként megtárgyalni a sziget közös ügyeit Nekeresdben, mert ezt a helyet – fő és székvárosuknak tekintik” (uo. 36).

A város konkrét leírása ezzel a mondattal kezdődik:

„Nekeresd szelíd hegylejtőn terül el, majdnem négyzet alakú”. A hegyet körülölelő nagy folyóig terjednek ki határai, de „másik folyójuk is van, kisebb ennél, de nyájas, kellemes: abból a hegyből fakad, ahol a város épült, kanyarogva szeli át a közepén” (uo. 38).

Határaitól a következőket kell tudni:

„Magas, széles fal keríti a várost, rajta sűrű őrtornyok, bástyák. A falat három oldalról száraz, de mély és széles várárok kíséri, rakva tüskés bozóttal; a negyedik oldalon a folyó szolgál várárkul” (uo. 38).

No de ki ellen kell védekezniük? Hiszen a sziget távol esik a többi civilizációtól, és az utópiáiak nem háborúznak. Mi is az, ami nem lépheti át a város küszöbét?

„Nem engedik, hogy a városba szennyet, mocskot hordjanak, melynek rothadása megfertőzi a levegőt és betegséget okoz” (uo. 45).

A belső épületek elrendezését, az utcákat úgy alakították ki, hogy mind a közlekedés, mind a szelek járása szempontjából ideális legyen. Színes házak sorakoznak a széles utcák mentén, hátsó udvarukban nagy kerttel.

„Ma minden ház tetszetős, háromemeletes; kívül gránitkő vakolat vagy téglá, belsejük is kőből van falazva. Tetejük lapos; ezt valami kemény anyaggal vonják be, mely olcsó, de a hőmérséklet változásait, a tüzet jobban állja, mint az ólom. Széltében használják az üveget, ezzel védik széltől az ablakokat, de tiszta olajba vagy zsírba áztatott leplet is alkalmaznak erre, s ennek kettős a haszna: több világosságot bocsát keresztül és kevesebb szelet. ... Kertjeiket nagyra becsülik. Szőlőt, gyümölcsöt, füvet, virágot nevelnek azokban, olyan szépen, olyan gyakorlattal, hogy a sehol se láttam bujábbakat. Nemcsak a maguk gyönyörűsége hajtja őket, kertjeik megművelésében az egyes utcák versenyeznek egymással” (uo. 39).

Eme lakóhelyeken kívül Nekeresd tágas terekkel és piacokkal is büszkélkedhet:

„A város négy egyenlő kerületre van osztva. Minden kerület közepén árupiac van. ... Minden utcában, egyenlő távolságra tágas terek vannak, mindegyiknek más és más a neve” (uo. 44–45).

Összegezve: Nekeresd egy felfedezetlen, távoli sziget civilizációjának, Utópiának a fővárosa. Egy hegy lejtőjén terül el, alaprajza négyzet, amelynek három oldala jól megerősített városfal, egy pedig a sziget legnagyobb folyóvize. Magát a várost is folyó szeli ketté, ami a hegyből ered. A várost négy egyenlő nagyságú – feltételezzük, szintén négyzet alaprajzú – kerület alkotja, melyek közepén piac található. Az utcák szélesek, a terek tágasak, a házak három emelet magasak, színesek, kényelmesek. Az emberek a kertjeikre és a város tisztaságára vigyáznak a legjobban.

Lynch rendszere szerint: 1. ösvények és utak: szélesek, 2. szélek: folyó, falak, kerülethatárok, 3. területek: négy egyforma nagyságú négyzet, 4. csomópontok: piacterek, 5. tereptárgyak: házak, kertek, a várost felező folyó.

Napváros

Napvárost az olasz bölcsele és író, Tomasso Campanella álmodta meg, Szumátra szigetére. A bemutatást így kezdi:

„A tágas síkon egy domb emelkedik, ezen van a nagyobbik része a városnak, amelynek körei messze túlterjednek a hegy tővéig; átmérője több mint két mérföld, kerülete eléri a hét mérföldet” (31).

Vagyis egy 3,218 km átmérőjű kör alaprajzú várost kell elképzelni, amelynek külső fala 11,263 km²¹ hosszúságú. E külső körön belül még hat egyre kisebb sugarú belső kisebb fal található – derül ki néhány sorral lejjebb. Ezek a falak a várost hét övezetre osztják fel, amikről tudni kell, hogy

„ezeket a hét bolygóról nevezték el, s egyikből a másikba négy útvonalon, s a világ négy tája felé tekintő négy kapun át lehet eljutni” (uo. 32). „A négy kapu mindegyikéből kövezett út vezet egészen a tengerig az áruk szállítására, és az idegenek könnyebbségére” (uo. 55).

Ez tehát Napváros látképe. Ki és mi léphet be a falakon belülré? A leírás (32) alapján az esetleges illetéktelen behatók nagyon nehezen, mert már az első övezet is bevehetetlen: „örtornyok, bástyák, tüzérség és külső árkok védik”. Az erőteljes védelemre azért van szükség, mert a szigetet négy másik királysággal osztják meg a napvárosiak, amelyek uralkodói nem tűrik, hogy népük ebbe a boldog városállamba kíváncsozzék. Ezért gyakran megtámadják Napvárost, természetesen sikertelenül. A győzelem után a napvárosiak

„nem akarják, hogy rabszolgák vagy idegenek megfertőzzék rossz erkölcsökkel a várost, ezért a háborúban elfogott rabszolgákon túladnak vagy árkokat ásatnak, és egyéb fárasztó munkát végeztenek velük a városon kívül” (uo. 54–55).

Az író azonban szerencsére bemutatja, mit rejt a bevehetetlen fal, amelyen a vassal borított kapuk egyikén lehet átjutni, „mely elmés szerkezettel felhúzó és leereszthető” (uo. 32). Majd így folytatja:

„az első és a második fal között egy ötvenlépcsős teret látunk. Ott a fal körhajlatához hozzáépített paloták állnak; azt hinnéd, összeépültek vele; felül olyan, oszlopokon nyugvó mellvédek vannak, mint a kolostorok árkádos udvarain, alul a bejárat csak a paloták ... oldaláról nyílik. Bennük szép szobák ... ablakokkal, s a szobákat kis falak különítik el egymástól”.

Azután a második térbe jutunk, mely két vagy három lépéssel keskenyebb. Innét látható a második övezet külső fala a mellvédekkel és a járdarész; valamint a

²¹ Egy angol mérföld 1609 méternek felel meg.

belső fal, mely a palotákat kapcsolja egybe, alul oszlopos árkádokkal, felül szép festményekkel. Így jutunk el legfölülre, fokozatosan emelkedő úton. Ha belépünk a kettős kapukon – egy a külső, egy a belső falon –, könnyen járható lépcsőkön haladhatunk fölfelé, a lépcsőfokok ugyanis enyhén, szinte észrevétlenül emelkednek.

A hegy tetején „nagy tér van, közepén hatalmas, csodálatosan megépített templommal” (uo. 32). Mit is ábrázolnak a templom falait díszítő szép festmények? Campanella bemutatja ezeket a – mai kifejezéssel – szemléltető ábrákat, a napvárosi tudomány ismereteit összefoglaló művészi ábrázolásokat. Minden fal a tudás egy-egy szeletének van szentelve. De vissza a fő szentélyhez, a város közép- és legmagasabb pontjához.

„A templom teljesen kerek, fala nincs; hatalmas, gyönyörű oszlopokon nyugszik. A nagy kupola közepén egy kisebb kupola van, világító nyílással éppen az oltár fölött, mely magában áll a templom közepén. ... Az oltár fölött csak egy nagy világtérkép van, rajta az égboltozattal, s egy másik, amely a földet ábrázolja. A kupola boltozatán az ég összes nagyobb csillagai megtalálhatók; alattuk három sorban feljegyezve nevük s hatásuk, melyet a földi dolgokra gyakorolnak; a sarkok és az éggörök nincsenek teljesen felrajzolva, mert alul nincs fal, a kupolán nem látható éggörök képletesen az oltár gömbjében futnak össze. Hét lámpácska ég ott folytonosan, s ezek nevüket a hét bolygókról kapták” (uo. 32–33).

Van még egy törvény értékű szabály a templommal kapcsolatban, mégpedig, hogy valakinek mindig imádkoznia kell benne. A város vízellátását a hegyből fakadó források biztosítják, de ezen kívül a megtisztított esővizet is felhasználják.

Összefoglalva: Napváros Szumátra szigetén található. Hét darab, egyre kisebb sugarú körből áll, mely körök egy, a város alapját is képező hegyre épültek, egyre magasabbra. A külső fal bevehetetlen, de négy vaskapun át lehet bejutni, melyekhez jól kiépített út vezet. A városnak hét övezete van, itt élnek az emberek palotákban. Tudásukat a városfalakon örökítették meg. A középső, egyben legmagasabb ponton kör alapú templom áll, melynek kupoláját oszlopok tartják. Lynch rendszere szerint: 1. ösvények és utak: felvezetnek a hegyre, 2. szélek: hét, egyre kisebb átmérőjű kör alakú fal, 3. területek: falak közötti övezetek, 4. csomópontok: a legmagasabb ponton, 5. tereptárgyak: templom.

Eldorado fővárosa

Eldorado fővárosának neve Voltaire Candide-jéből nem derül ki. Sőt maga az országnév sem a lakosok által használt szó, hanem a spanyolok elnevezése. A francia író, költő és filozófus elvezeti hőseit és olvasóit egy képzeletbeli, érintetlen földre, annak egy falujába és fővárosába. A megérkezés a következőképpen történik:

„... végül is roppant horizont bontakozott ki előttük, égbe nyíló hegyekkel körös-körül. Jól megművelt vidéket láttak, egyformán üdítőt a szemnek s gyümölcsözőt a szervezetnek; a hasznosság mindenütt keveredett a kellemességgel; az utak telis-tele voltak, jobban mondva csak úgy ragyogtak vakító anyagból készült és

szép formájú kocsikkal; mindegyikben szebbnél szebb hölgyek és férfiak ültek, s mindegyiket hatalmas, piros juhok húzták gyorsan, gyorsabban, mint a legsebbebb andalúziai ... paripák” (VOLTAIRE, 1759/1984, 68).

A belépés természetesen nem egyszerű. A Candide hősei egy véletlen baleset során sodródnak az Amazonason ebbe a tudatosan elzárkózó kultúrába, melyről megtudják, hogy valójában az inkák őshazája. A hatalmas indián törzs azon leszármazottai élnek itt, akik hajdanán nem indultak el hódító hadjáratokra, és:

„ők rendezték aztán el a nemzet beleegyezésével, hogy soha egy lakos sem hagyhatja el a mi kis országunkat; ily módon őrizzük meg ártatlanságunkat és boldogságunkat” (uo. 71–72).

A jól őrzött országnak jól védett a fővárosa is. A faláról ugyan nincs részletes leírás, a kapujáról viszont igen, ami igen erősnek és impozánsnak tűnik. Íme:

„A kapu legalább száz láb széles és kétszázhusz láb²² magas volt; s lehetetlen volt megmondani, hogy micsoda anyagból készült. Valami sokkal magasabb rendű matéria lehetett, mint azok a csillogó kavicsok és homokszemek, amelyeket mi ékköveknek és aranynak nevezünk” (uo. 74).

Sajnos a főváros alapterületéről, szerkezeti felépítéséről nem történik részletes említés, csupán annyit lehet megtudni, hogy „égbe nyúló” középületek, „sok ezer oszloppal ékesített” piacterek és „tisztá vizű, rózsavizes és cukornádleves” források alkotják (74); valamint hogy a források „állandóan folynak a nyilvános tereken, míg a terek kövezete szegfűhöz és fahéjhoz hasonló illatokat áraszt” (uo. 74). Az sem derül ki, pontosan mi található a főváros szívében, de az utazók a tudományok palotájáról beszélnek mint a leginkább szemet gyönyörködtető épületről (uo. 74).

Összefoglalva: Eldorádó országának fővárosát 6-7 m magas fal védi, míg a földet, aminek székhelye, óriási hegyek határolják el a külvilágtól. Útjai, épületei nemesfémekből, drágakövekből épültek. A fővárosban piacterek, édesvizű, illatos források és magas épületek vannak, ez utóbbiak közül legpompásabb a tudományok palotája. Lynch rendszere szerint: 1. ösvények és utak: csak pompás anyagukról van adat, 2. szélek: városfal, 3. területek: városfalon belüli terület, piacterek, 4. csomópontok: nincs adat, 5. tereptárgyak: források, magas épületek, a tudományok palotája.

Minas Tirith

Minas Tirith J. R. R. Tolkien csodálatos meséjében az emberi lények legnagyobb városának neve. Magába a birodalomba – melynek neve Gondor – is csak jelszóval léphet be az utazó, a lakosok engedélyével. Gondor hatalmas kiterjedésű, és te-

²² Egy láb pontosan 30 cm-nek felel meg, a városkapu tehát 3 m széles és 6,6 m magas.

kintélyes az a föld is, ami fővárosát övezi. Gazdag vidék húzódik a külső fal és a városfal között. Minas Tirith a Fehérhegység nyúlványára épült, látképe a következő:

„ott állt a Védett Város, hét kőfalával, mely olyan erős és olyan régi, mintha nem is emberkéz építette volna, hanem óriások faragták volna ki sziklakőből. ... Tornya a legmagasabb fal mögül úgy villant az égre magas és karcsú szépségében, mint egy ezüstszürke lándzsa, sisakja sziporkázott, akárha kristályból metszették volna, ormán fehér zászlók lengtek a friss reggeli szélben, a magasról, messziről ezüstkürtök harsogtak tisztán, csengő hangon” (uo. 22).

Ebbe a gyönyörű erődbe egy keletre nyíló vaskapun át lehet bejutni, ha az örök megengedik. A várost – Napvároshoz hasonlóan – hét egyre magasabb szinten épült kőkör alkotja. De itt a legfelső városrészben nem templom, hanem az uralkodó vára található, amelyet Fellegvárnak neveznek.

„A Fellegvár bejárata szintén keletre nyílt, de azt a sziklába vágták; onnét lámpával világított rámpa vezetett föl a hetedik kapuig. Így hát az emberek a hét udvar közül az utolsóra, a Szökőkút Terére, a Fehér Torony lábánál értek föl. A magas és karcsú torony ötven öl magas volt az aljától a sisakja csúcsáig, ahol a Helytartó lobogója lengett ezerlábnyira a síkság fölött²³” (uo. 23).

A Fellegvár titkainak feltárása előtt egy rövidke jellemzés a városról is:

„valamennyi utcáján nagy házak és udvarok ..., amelyek ajtaja vagy íves kapuja fölött szépen faragott, ismeretlen és ősi betűk álltak: ... a nagy embereknek és családjuknak a neve” (uo. 24).

Most már következhet a Fellegvárba való belépés, feltételezve, hogy a díszegyenruhás őrség ezt nem akadályozza meg. Öltözkük Minas Tirith múltjáról mesél:

„Az örök fekete köpenyére virágos fehér fát hímeztek, fölėje ezüst koronát és sokágú csillagot. ... Gondorban ma már nem viselte senki más, csak a Fellegvár őrei, a Szökőkút terén, ahol valaha a Fehér Fa virágzott” (uo. 25).

A Szökőkút tere fehér kővel van kirakva, közepén valóban szökőkút csobog, de sajnós a virágzó Fehér Fa már csak várostörténeti emlék, amit csak a címerek őriznek. Legközelebb a trónteremben jelenik meg, mint a „falon kőbe vésett, drágakövekkel kirakott fa” (27) és egy későbbi leírásban a trónszék mögötti zászlóra hímezve. A trónterem képezi a Fellegvár tornyának és ezáltal a városnak is a közép-pontját.

„A hosszú és komor teremben se szőnyeg, se falikárpit, semmi szövet vagy faholmi nem volt; de az oszlopok közt hideg kőbe faragott sudár emberalakok sora állt, ... végében, többlépcsős emelvényen magas trónszék állt, koronás sisakot formázó márványtető alatt” (26–27).

²³ 50 öl egyenlő 95 m-rel; 1000 láb pedig 30 m-rel.

Milyen is tehát *összegezve* Minas Tirith, Gondor birodalmának fővárosa? A Fehér-hegységen épült, alaprajza kör, és hét egyre kisebb sugarú és magasabban fekvő kőkör alkotja. Lakói ezek közt a falak között élnek, tágas kőépületekben. Tetején és közepén 95 m magas torony emelkedik. Ezt a területet Fellegvárnak nevezik. Itt található a Szökőkutak tere és az uralkodói székhely. Jelképük a Fehér Fa. Lynch rendszere szerint: 1. ösvények és utak: felvezetnek a hegyre, 2. szélék: egyre kisebb átmérőjű kőkör-falak, 3. területek: kör alaprajz, kőkörök által határolt területekre osztva, 4. csomópontok: a fellegvár tornyához vezetnek a körkörös utak, 5. tereptárgyak: fellegvár, szökőkutak tere, fehér fa címer.

Diaspar

Diaspar Arthur C. Clarke „A város és a csillagok” című regényének helyszíne és – mondhatni – szereplője. A könyv első fele szinte kizárólag a bemutatásával foglalkozik. A regény e szavakkal indul:

„A város, akár egy szikrázó ékszer, csillogott a sivatag keblén. Valaha nagy változások és sorsfordulók tanúja volt, de most az Idő csak repült felette. A sivatag arculatán nappal és éjjel váltakozott, ám Diaspar utcáin örök délután volt, sohase szállt le a sötétség. A hosszú téli éjszakák olykor zúzmarával borították a sivatagot, ha a Föld ritkás levegőjében az utolsó nedvesség is összefagyott, a város azonban nem ismert se meleget, se hideget. Nem érintkezett a külvilággal, zárt világegyetem volt” (5).

A következő oldalon megsejteti az író, mely időben és hogyan keletkezett ez a különös kultúra:

„Az emberek sok mindent elfelejtettek, de anélkül, hogy ezt tudták volna. Tökéletesen alkalmazkodtak környezetükhöz, ahogy az is óhosszújuk – hisz mindkettőt együtt tervezték el. Hogy mi van a város falain kívül, nem tartozott rájuk; ezt kitörölték agyukból. Egyedül Diaspar létezett, másra nem volt szükségük, képzeletük csak ezt tudta átfogni. Egyáltalán nem érdekelte őket, hogy az Ember valaha a csillagok ura volt.” Vagyis helyszín a Föld, de egy távoli időben, egy olyan korban, melyről a 6. oldal tanúsága szerint elődeik – például a XX–XXI. század – csak álmodoztak, és aranykornak neveztek. Lakosai nem vágnak veszélyes kalandokra, irtóznak a világűr hidegétől. Szükségeiket tökéletesen kielégíti ez az önmaguknak tervezett civilizáció.

Mivel Diaspar polgárai nem lépnek ki lakóhelyükről, a várost a közepén található magaslatról lehet leginkább megcsodálni:

„Erről a központi magaslatról ... végignézhették az egész Parkon, a fák fölött ellátott a városon túlra is. A legközelebbi épületek csaknem két mérföldre álltak, alacsony övezetet alkottak. ... Túl rajtuk, hosszú sorokban, egyre magasabbra ívelve álltak a tornyok és a teraszok, amelyek a város zömét alkották. Mérföldes messzeségbe húzódtak tova, lassan kapaszkodtak fel az égre, egyre bonyolultabbá

és monumentalitásukban egyre lenyűgözőbbé váltak. Diaspart zárt egységnek tervezték meg, egyetlen hatalmas gépezet volt. De bár külső megjelenésének bonyolultsága csaknem elkábította a nézőt, mégis csupán halványan célzott azokra a rejtett technológiai csodákra, amelyek nélkül e hatalmas épületek élettelen síremlékek lettek volna. ... Tíz-húsz mérfölddel odább, ahol a körvonalak már belevesztek a messzeségbe, húzódtak a város külső bástyafalai, amelyekre szinte ráterült az égbolt. Túl rajtuk a semmi, a sivatag sajtó pusztasága, ahol az ember egykettőre megőrülne” (uo. 30–31).

Az iménti idézet felveti azt a kérdést, hogy milyen technikai apparátus tartja életben a várost, egyáltalán miből vannak a falak és épületek. Az első kérdésre könnyű válaszolni: egy szuperszámítógép, az ún. Központi Komputer gondoskodik a város működéséről és fenntartásáról. Az építmények anyaga pedig engedelmeskedik az emberi akaratnak:

„nem kellett egyebet tennie, mint megformálnia a megfelelő gondolatot, s a falak máris ablakokká alakultak át, a városnak arra a pontjára nyíltak, amelyet épp látni kívánt. Vagy ha óhajtotta, a gépek, amelyeket sohasem látott, bármilyen szükséges bútorzat kivetített képmásával betölthették a szobát. ... Kétségtelenül nem voltak kevésbé valóságosak annál a másik szélhámosnál, a szilárd anyagnál, s ha nem volt rájuk többé szükség, vissza lehetett őket küldeni a város memóriatárolójának fantomvilágába” (uo. 16–17). ... „Ameddig létezik oly energia, amely a memóriatárolókat működteti, ... addig Diaspar fizikai szerkezete sosem fog változni” (53).

Diaspar tízmillió lakosa kétféle módon közlekedik: vagy kivetíti önmagát egy adott helyre, vagy rögzített, illetve mozgójárdákat vesz igénybe, amelyek sugárútszerűen a város közepén található Parkba vezetnek. A három mérföld²⁴ parkot fák övezik, és egy különös, önmagába visszatérő víz (a Folyó) folyja körbe. Közepén kis domb emelkedik, rajta a város alapítójának síremléke. A Folyó és az épület között pedig:

„alig kivehető ösvények vezettek keresztül-kasul az alacsony bozóton, olykor-olykor moha borította nagy kősziklák között, keskeny szakadékokba ereszkedtek alá” (uo. 29).

S végül a központi épületet így mutatja be Clarke:

„Vannak építészeti formák, amelyek sohasem változhatnak, mert a tökélyig jutottak el” (uo. 30).

Ez a forma körben álló oszlopokat jelent, melyek kőlapokkal lefedett területet kerítenek be, de tetejük nincs befedve. Középen

„a nagy park alkotója – egyesek szerint magának Diasparnak építője – kissé le-sütött szemmel ült, mintha a térdére kiterített térképet vizsgálná” (uo. 30). ... „Ha az ember szorosán elébe állt, láthatta, hogy szemét lefele fordítja, és talányos mo-

²⁴ Kb. 4,8 km átmérőjű.

solyát a bejárat közvetlen közelében egyetlen pontra irányítja” (uo. 98). Ha pedig valaki erre a bizonyos kőlapra rálép, az nesztelenül elindul vele a mélybe, a városból kivezető titkos alagutak felé (uo. 99).

Áttekintve: Diaspar egy igen távoli jövőben létezik, egy sivatagban. Emberek terveztek, gépek tartják fenn, és tökéletesen működik. Olyan anyagból készült, mely az időnek igen, de az emberi akaratnak nem áll ellent. Áthatolhatatlan fal veszi körül, melyen kivezető kapu nincs, és egy folyóval övezett parkba vezetnek sugárútjai. E park közepén, egy dombon áll a tervező emlékhelye, egy kör alakú, oszlopos, fedetlen épület, melyből alul titkos ajtó nyílik, amelyen át a város mégis elhagyható. Lynch rendszere szerint: 1. ösvények és utak: sugárutak, 2. szélek: áthatolhatatlan fal, 3. területek: kör alapterület, 4. csomópontok: folyóval övezett parkba vezetnek a sugárutak, 5. tereptárgyak: a tervező emlékhelye, ami titkos kijárat.

Elefántcsonttorony

Fantáziaország az emberek hétköznapi világával párhuzamosan létezik. Michel Ende A végtelen történet címmel mutatja be ezt a különös helyet, mely határtalan, és talaja az emberek elfelejtett álmaiból rétegződik. Fantázia működésének másik alapja, hogy látogassák az emberek, és kívánságaikkal, történeteikkel gazdagítsák. Az ország bemutatására álljon itt egy idézet, mely a főváros pontos helyét beszéli el:

„S most feltétlenül meg kell állnunk egy pillanatra, hogy a fantáziai földrajz egyik sajátosságát megmagyarázzuk. Szárazföldek és tengerek, hegyek és folyók nem olyan határozott formában fordulnak elő ott, mint az emberi világban. Ezért például lehetetlen volna Fantázia térképét megrajzolni. Ott soha nem lehet biztosan tudni, melyik földdarab melyikkel határos. Még az égtájak is aszerint változnak, hogy melyik vidéken tartózkodik valaki. Nyár és tél, nappal és éjszaka más-más törvényekhez igazodik a különböző tájakon. Napsütötte pusztaságból a közvetlenül szomszédos sarkvidéki hómezőre juthatunk. Ebben a világban nincs mérhető, külsőleges távolság, s így a „közel” és „távol” szavaknak más az értelmük. Ezek a fogalmak annak a személynek a lelki állapotától és akaratától függenek, aki egy bizonyos utat megtesz. Minthogy Fantázia határtalan, középpontja bárhol lehet – jobban mondva, bárhonnan egyformán van közel és távol. Tisztára azon a személyen múlik, aki ebbe a középpontba el akar jutni. És Fantáziának a legbelső középpontja éppen az Elefántcsont Torony” (uo. 159–160).

A „tündéri, fehér színben ragyogó” (uo. 27) Elefántcsonttorony egy csodálatos, Labirintusnak nevezett hely közepén áll, ami

„nem volt más, mint felkavaró illatokban és álomszerű színekben tobzódó, egyetlen hatalmas virágoskert”. ... „Az Elefántcsonttorony akkora volt, mint egy egész város. Messziről egy csúcsos, magas hegykúphoz hasonlított, amely csigaházként önmagába csavarodott, és legmagasabb pontja felhőkbe burkolózott. Csak közelebb érve látszott, hogy ez az óriási cukorsüveg számtalan egymásba és egymás

felé zsúfolt toronyból, tornyocskából, kupolából, háztetőből, erkélyből, teraszból, kapuívából, lépcsőből és mellvédből tevődött össze. Mindez a legeslegfehérebb fantáziai elefántcsontból épült, minden részletében olyan pompás faragással, hogy az embert a legfinomabb csipke kézimunkára emlékeztette” (mindkét idézet uo. 27).

Elefántcsonttoronyba bárkit beengednek, akármilyen úton érkezik. Az uralkodót ugyanis, akit Kislány Királynőnek hívnak, senkinek sem jut eszébe megtámadni. Ennek oka egyszerű:

„Nélküle senki és semmi nem tudott volna fennmaradni, éppoly kevésbé, mint ahogy az emberi test sem tudna fennmaradni, ha nem lenne szíve. ... És a birodalom minden teremtménye egyformán tisztelte őt és mindenki egyöntetűen aggódott az életéért. Mert halála egyúttal mindnyájuk végét jelentette volna, a mérhetetlen Fantáziabirodalom pusztulását” (uo. 36).

Ez a különös uralkodó a hatalmas Elefántcsonttorony legtetijén lakik egy fehér színű magnóliabimbó alakú pavilonban. Milyen út vezet fel hozzá? Először is meg kell találni a hosszú, csigavonalban kanyarodó főutcát, amely a toronyba vezet. Ez az ún. palotakörzet magas, fehér kőfalánál, pontosabban annak gyönyörűen faragott, nyitott kapujánál ér véget. A kapun áthaladva féhéren csillogó, széles lépcsőre lehet jutni, amit hosszú folyosó, majd egy szökőkutakkal és egyéb vízi látványosságokkal teli udvar követ. Innen nyílik a második kapu, ami kisebb az elsőnél. Ezen át szűk lépcsőre lehet jutni, majd egy elefántcsontból faragott kertbe és korlát nélküli, ívelt hidakra. Aki áthalad rajtuk, eléri a legkisebb, harmadik kaput. Itt nincs lépcső, csak egy tükörsíma, elefántcsont hegykúp, tetején a már említett magnóliapavilonnal.

„Senki sem tudja megmondani, aki oda valaha is feljutott vagy még fel fog jutni, hogyan tette meg az útnak ezt a hátralevő szakaszát. Ezt mindenki csak ajándékba kaphatja” (uo. 164).

A Kislány Királynő azonban más ajándékot is adhat annak, akit erre valamiért kiszemel. Az AURIN nevű amulettet, amely egy nagy kerek aranymedalion. Rajta két egymás farkába harapó (egy világos és egy sötét) kígyó képez ovális keretet. A történet során számos különös és varázslatos tulajdonságára fény derül ennek a tárgynak, de az csak az események végén derül ki, hogy az AURIN valójában egyenlő a Kislány Királynővel, vagyis Fantáziaország középpontjával, egyben ez az a hely, ahol vissza lehet térni az emberek világába. A csodás medalionba „belépni” a következő élménnyel jár:

„egy kupolacsarnokban találta magát, mely akkora volt, mint az égbolt. Az épület kövei aranyfényből voltak. Ebben a mérhetetlen nagy térben pedig, mint valami óriási városfal, a két kígyó feküdt. ... A kígyók mozdulatlan hatalmas teste valami ismeretlen fém fényében ragyogott, éjfekete volt az egyik, ezüstfehér a másik. És a romlás, amit felidézhetek volna, elhárult, mert kölcsönösen fogva tartották egymást. Ha szétválnának valaha, elpusztul a világ. Ehhez nem fért kétség. Ám mialatt egymást kölcsönösen fogva tartották, az Élet Vizét is őrizték. Mert a testükkel körülvett térség közepén hatalmas forrás tört fel, melynek sugara fel s

alá táncolt és esés közben ezerféle alakzatot hozott létre, majd szétomlott, gyorsabban, semmint a szem követhette volna. A habzó víz finom köddé porlott, melyben az aranyfény a szivárvány összes színében megtörve csillogott. Az öröm ezer hangja zúgott és rivalgott, énekelt és ujjongott, kacagott és harsogott benne” (uo. 425–426).

Összegezve: Elefántcsonttorony egy, az emberek világával párhuzamos, mégis titokzatosan összefüggő ország, a határtalan Fantáziaország fővárosa. Alapját az elfeledett álmok képezik. Egy – Labirintusnak nevezett – kert közepén található. Maga a város kör alaprajzú, és egy karcsú, magas hófehér toronyhoz hasonló, de sokkal bonyolultabb annál. Belsejébe bárki bejuthat, de az igazi középpontjához vezető út legvégső szakaszán való túljutást mindenki csak ajándékba kaphatja az uralkodótól. Van benne sok hófehér, elefántcsontból készített épület, szökőkút, kert. Igazi közepe az AURIN, amely az uralkodó átváltozott formája, s amely az élet vizének forrása, amelyhez csak a kiválasztottak juthatnak el, csakúgy, mint a mindenkori városutópiákban! Lynch rendszere szerint: 1. ösvények és utak: spirálisan felvezetnek a toronyba, 2. szélek: mágikus védettség, 3. területek: kör alaprajzú, 4. csomópontok: a torony tetején az uralkodó, illetve annak jelképei, azaz a 5. tereptárgyak: hófehér, elefántcsontból készített épület, szökőkút, kert.

A VÁROSUTÓPIÁK VÁROSKÉP-KULCSELEMEINEK SZIMBOLIKAI ELEMZÉSE (LIPPAI, 2001 NYOMÁN)

Hová épüljön a tökéletes város?

Mennyei Jeruzsálem hegyre épült, ugyanígy Nekeresd, Napváros és Minas Tirith is. Viszonylag megközelíthetetlen Atlantisz, Eldorado és Diaspar, az elsőt a tenger, a másodikat hegyek határolják, míg a harmadikat sivatag. Elefántcsonttorony kert közepén áll, melynek csak a neve Labirintus.

Elemi szinten arra következtethetünk, hogy ezeket a helyeket a városok kitalálói azért zárták el a külvilágtól, hogy „megmagyarázzák”, miért nem juthatott el eddig ember eme földekre. Ugyanezen okból helyezik városaikat a múltba, a jövőbe vagy egy más dimenzióba, illetve ismeretlen szigetre. Ez tehát egyfajta költői eszköz. A leírások alapján logikus az a megállapítás is, hogy a tökéletes város ismerve a megközelíthetlenség, a védettség – vagyis a tökéletes város abban is ideális, hogy a legteljesebb mértékben kielégíti az embernek a lakóhelyével, a várossal kapcsolatban támasztott védettség-szükségletét.

Milyen legyen az ideális város alapja?

Ez a kérdés kétféle megközelítésből vizsgálható. Első, hogy milyen legyen az alaprajz formája, második, hogy milyen anyagból legyen az alap.

Milyen legyen a tökéletes város alaprajzának formája?

Az itt elemzett városutópiákban csupán kétféle alaprajztípus fordult elő: a négyzet és a kör. Mennyei Jeruzsálem és Nekeresd négyzet alaprajzú, Atlantisz, Napváros, Minas Tirith, Diaspar és Elefántcsonttorony pedig kör. Eldorádó fővárosáról ilyen vonatkozásban nincs adat. Mind a négyzet, mint a kör úgymond „tökéletes forma”, szabályosak, szimmetrikusak, egyensúlyt, harmóniát, szimmetriát fejeznek ki.

A négyzet szimbolikája szoros kapcsolatban áll az anyaggal, a földdel (HOPPÁL és munkatársai, 1990). Az állandóság és a szilárdság mellett a térbeli tájékozódást is kifejezi (BIEDERMANN, 1996). Összekötve a két jelentést: aki biztonságosan áll a talpán a földön, tud tájékozódni az életben – illetve fordítva: akinek megbízhatóak a koordinátái (a mi elemzésünkben: városképe, azaz világképe), az nem veszíti el a lába alól a talajt. Ez az állandóságra, szilárd pontra való törekvés játszott szerepet abban, hogy a legtöbb örökkévalóságnak szentelt építmény négyzet alaprajzú, s ezeket ráadásul megfelelően tájolták is a négy égtáj felé (HOPPÁL és munkatársai, 1990). Hoppál és munkatársai szerint a négy égtáj, a négyes szám és a négyzet szimbolikus jelentéstartalma tehát hasonló. Röviden: az állandóság, az időtlenség, a mozdulatlanság, a szilárdság, az anyagi világ és a teremtett ember szimbólumai.

A kör jelképisége szoros kapcsolatban áll a négyzetével – ellentétpárjának tekintik. Míg a négyzet a föld, az ember, addig a kör az ég és Isten megjelenítője (BIEDERMANN, 1996). Az égitestek (megközelítőleg) kör alakú pályán mozognak, pályájuk állandó. Ezért (is) válhatott a kör a szférák, a mozgó, de mégis állandó égi világ szimbólumává (HOPPÁL és munkatársai, 1990). Másrészt a kör formája geometriailag a legszimmetrikusabb és legszabályosabb, ezért csakis vele ábrázolható a legtökéletesebb lény: Isten. S valóban, ez az ábrázolásmód nagy számmal előfordul a különféle misztikus ábrákban (BIEDERMANN, 1996).

Az emberek azonban mindig is a teljességet, tökéletességet keresték, vagyis az iménti szimbólumok nyelvén megfogalmazva, a négyzetet körré szerették volna alakítani. Ez a törekvés már kifejeződött az ősi településformák kör alaprajzában, amelyet negyedekre osztottak fel – nem véletlenül nevezzük ma is a városrészeket negyedeknek (HOPPÁL és munkatársai, 1990). Jung szerint a körszimbólum akár álomban, akár mandalákban, akár városok alaprajzaiban jelenik meg, mindig az élet végső teljességére, elérésének vágyára utal (JUNG, 1976/1993), s az alkímisták törekvése a kör négyszögesítésére nem volt más, mint a krisztusi út egyfajta követése, az ember és isteni szellem egybeolvasztása (JUNG, 1960/1994).

Ha tehát a négyzet a legtökéletesebb forma az anyagi világban, míg a kör a szellemi világ tökéletességének ábrázolója, akkor talán nem véletlen, hogy a kereszténység kezdetéhez időben közelebb eső két álomváros leírója azért nem a kört választotta alapként, mert akkoriban az emberek életének szervesebb része volt a vallás gyakorlása. Ők inkább a földi világ tökéletességét áhítozták (ez fejeződik ki a négyzet alaprajzban), szemben utódaikkal, akik úgy tűnik, a lelki harmóniát vesztették el. Különösen igaz ez a huszadik századra, mivel a huszadik századi elképzelések egyöntetűen a kör alaprajzot áhítják.

Miből legyen a tökéletes város alapja?

A kör alakú alapokat azonban miből építsék? Mennyei Jeruzsálem tizenkétféle drágakövön nyugszik, Eldorádó fővárosa is nemesfémeken és -köveken pompázik. Atlantisz, Nekeresd, Napváros, Minas Tirith kövekre épült. Diaspar anyagát a mai ember még fel nem foghatja ésszel, olyan tökéletes. Elefántcsonttorony neve jelzi anyagát is.

A felsoroltakat összefoglalva, válasszon az építő a lehető legjobbféle követ alapnak. A kő egyébként „a tartósság és örökkévalóság, sok kultúrában az isteni hatalom szimbóluma” (BIEDERMANN, 1996, 220).

*Milyen legyen a város felépítése?
(szélek, területek és utak)*

Atlantiszt és Mennyei Jeruzsálemet védik a vastag falak, a szimbólumok, a tizenkét kapu öre, csak a tiszta embereket engedik be. A város szimmetrikus, és örök világgosság fényeskedik benne.

Nekeresdet három oldalról városfal, egy oldalról nagy folyó határolja. Középen folyó szeli ketté. A városnak négy kerülete van, középen egy-egy piaccal. Utcái, terei tágasak és szellősek. Épületei kellemesek, kényelmesek. Kertjei nagyon gondozottak. A városba nem engedik be a piszkot.

Napvárost hét egyre kisebb sugarú kör osztja fel hét övezetre. Bevehetetlen külső fal és négy erős, belülről nyitható vaskapu védi a támadásoktól. Tágasan kialakított belső terek jellemzik. Az idegeneket nem engedik be, nehogy megfertőzzék a lakosságot. A hét szintre kényelmesen kialakított lépcsőkön lehet feljutni.

Eldorádó fővárosát is imponáló fal védi. A várost paloták, piacok, szökőkutak rengetege alkotja.

Minas Tirith-et hét egyre kisebb sugarú kör osztja fel teraszokra. Erős, külső falának kapuja keletre nyílik – ha az örei úgy akarják. Sok-sok lépcső visz fel a legfelső szintre. Az emberek kőből épült tágas házakban laknak.

Diaspar védőfalának kapuja nincs. Senki sem jön be és senki sem mehet ki. A város sugárútjai a központban futnak össze. Alapvető szerkezete az idők folyamán alig változik.

Elefántcsonttorony nem határolódik el országától, bárki beléphet. A város főutcája csigavonalban halad felfelé. Rengetegféle szerkezetű és funkciójú épület megtalálható itt, mind-mind csipkeszerűen faragott elefántcsontból.

A tökéletes város tehát védett, és csak azt engedi be közösségébe, akit arra méltónak talál. Annak ellenére, hogy a városfal intézménye jellegzetesen középkori, mégis ugyanúgy megjelenik a huszadik századi művekben is. Még Elefántcsonttoronyban is, amelyet pedig a hetvenes években vetett papírra Ende, van egyfajta mágikus védettség, hiszen az uralkodó dönti el, ki láthatja őt.

Ahol a város felépítéséről szó esett, mindenütt szimmetriáról számolnak be a leírások. A középen haladó folyó, a négy kerület, a hét kör, a középpontban találkozó sugárutak mind-mind azt támasztják alá, hogy az ember nemcsak az alapterület

formájában, hanem egyéb vonatkozásban is a harmóniát keresi és szeretné megteremteni.

A következő, többször felbukkanó elem a házak, utcák, terek tágassága, levegőssége.

Gyakori kép a lépcső, amely természetesen a hegyen épült városok tartozéka. A lépcső egyértelműen a felemelkedés szimbóluma, a szentség elérésének útja (Napváros lépcsője a templomhoz visz, Minas Tirith-é a lakók számára szent Fehér Fához, és az elefántcsonttoronyi „szentélybe” vezető úton is igen sok és sokféle lépcsőt kell megmászni).

Összegezve: az ideális város szerkezete szimmetrikus. Háza, utcái, terei tágasak, tiszták, levegősek. A külvilágtól valamilyen formában és mértékben védi magát.

*Mi legyen a város közepén?
(csomópontok, tereptárgyak)*

Miért fontos a középpont? Eliade szerint „Minden mikrokozmosznak, minden lakott területnek van egy »Középpontja«, amely kiemelten szent hely” (ELIADE, 1952/1997, 49). E szent tér funkciója: „azokban a kultúrákban, amelyekben a három kozmikus világ vagy réteg – Ég, Föld, Pokol – fogalma ismert, metszéspontjuk a »Középpontban« található. A rétegek ezen a ponton »megszakadnak«, s ezáltal lehetséges lesz a közlekedés közöttük” (uo. 50).

Különösen jól alátámasztja ezt az állítást a mennyei jeruzsálemi víz, ami Isten trónusából ered, ezáltal a legszentebbel köt össze. Napváros templomában örökké imádkozni kell. A diaspari kegyhely, valamint az AURIN-ban csobogó Élet Vize pedig fizikailag is titkos kivezető utat nyújt az arra vállalkozóknak.

Összefoglalva: mi(k) is található(k) a tökéletes városok közepén? Atlantisz középpontjában szentély és megszentelt liget, forrás található. Mennyei Jeruzsálem közepén víz folyik, de annak közepén fa nő. Nekeresd közepén a hegyből fakadó folyócska halad keresztül. Napváros legbelső és legfelső körén templom áll. Eldorádó székhelyének büszkesége egy, a tudománynak szentelt palota. Minas Tirith középpontja lehetne a szökőkút és a torony is, de valójában a jelképekben újra fel- és előbukkanó faszimbólum képviseli azt. Diasparnak folyóval övezett központi parkja van, közepén kis dombon kegyhellyel. Elefántcsonttorony szíve pedig nem más, mint egy láthatatlan, de mágikus erővel bíró forrás.

Érdekes ismétlődése ez a jelképeknek! Újra felsorolva: fa; folyó; templom; palota; kegyhely; forrásvíz. Sőt, ha nemcsak a legeslegközepét tekintjük a városoknak, akkor látható, hogy minden belső, központi objektum ezeket az elemeket tartalmazza: víz, fa és valamilyen szempontból szent épület.

A víz lehet forrásvíz, folyó és szökőkút. Vagyis mozgó víz: energiája van.

A fa tökéletességet sugall: vagy az élet, vagy a fehér jelzót kapja. Ha parkként jelenik meg, akkor kicsit rejtélyes, de semmiképpen sem veszélyes.

A szent épület a Napváros esetében templom, Eldorádó fővárosában a tudomá-

nyoknak szentelt palota, Diasparban az alkotó előtti kegyelet kifejezése. Lényegét tekintve ezek különböző, az adott kultúra sajátos isteneinek emelt templomok.

Egy ideális város közepére tehát szökőkutat, fát vagy templomot kell helyezni... Mit jelentenek ezek a szimbólumok az emberek számára?

Víz

A víz azon alapelemek egyike, amely nélkül nem létezne az élet a földön. Nem véletlen, hogy gazdag szimbolikával rendelkezik, amely négy témakörre osztható: 1. az ősi víz mint az élet forrása, 2. a víz mint a termékenység jelképe, 3. a víz, ami megtisztít és végül 4. a víz, ami gyógyulást, újjászületést hoz (HOPPÁL és munkatársai, 1990). Pszichológiai szempontból a víz a személyiség mélyrétege, amely titokzatos energiákkal van teli (BIEDERMANN, 1996). S valóban hasonlít természete a tudattalanéra, mert létező, de megfoghatatlan, s mélyében rejtethet kincset és veszélyt egyaránt. A tudattalant ugyanúgy mederben kell tartani, mint a vizet, de túlszabályozni sem egészséges, mert akkor megbosszulja magát és kiárad. A víz mint a tudattalan jelképe egyébként JUNG-nál (1964/1993) is megjelenik, a folyópartot a tudattalan küszöbének szimbólumaként értelmezi. GONDA és ILLÉS (1998) pedig az érzellemmel azonosítja: a víznek a föld mélyébe való törekvése párhuzamba állítható az emberek érzelmi biztonságkeresésével.

Összegezve az elemzett utópikus városokra: a víz a városlakók (kollektív) tudattalan energiáját szimbolizálja, az életet, az egészséget, a termékenységet és a tisztaságot, valamint a földel való állandó kapcsolatot.

Fa

A fa jelképiségével igen sok szakirodalom foglalkozik. JANKOVICS (1998) például egy egész könyvet írt a fáról, és talán minden lehetséges szempontból elemezte mitológiai szimbolikáját. JUNG (1954/2000) műve „A filozófusok fája” címet viseli, de ez természetesen pszichológiai megközelítésben készült. E két mű konklúzióját vetjük össze az alábbiakban.

„Mindazokat a sajátosságokat, amelyekkel az ember a fát felruházta, együtt megtaláljuk a tudomány előtti kor világméretű fajlélképében: a kozmosz fájában, más néven a világfában. A világfa egyetemes világmodell, ami egybefoglalja azokat az általános tér-idő ismérveket és ellentétpárokat, amelyeket eleink a világ leírásához alkalmaztak. ... A világrend fenntartója: a világ tartópillérét, a Föld forgástengelyét, a világot kerítő Tejutat, a Nap útját, a szivárványt a világfa egyaránt megtestesítheti. ... Betölti a világok, ég és Föld közti összekötő kapocs szerepét. ... Ezt a fát úgy képzeljük el, hogy láthatatlan törzse a Föld Sarkcsillagra mutató forgástengelye, mely az ég közepén ágazik el. Lombja és gyümölcsei a ránk boruló ég csillagai és planétái” (JANKOVICS, 1998, 177).

Jung véleménye (amit saját állítása szerint sokéves praxisának tapasztalataiból

szűrt le), hogy „Az átlagosan leggyakoribb, [a faszimbólum] értelmére vonatkozó asszociációk egyértelműen a növekedés, az élet, a fizikai és szellemi forma kibontakozása, a fejlődés, az alulról felfelé és fentről lefelé irányuló növekedés, az anya-aspektus (védelem, árnyék, tető, tápláló gyümölcs, életforrás, tartósság, időtállóság, gyökéresztés, úgy is mint helyhez kötöttség), életkor, személyiség s végül halál és újjászületés” (JUNG, 1954/2000, 40).

Úgy tűnik tehát, hogy a fa a földtől az égig vezető út szimbóluma, amely út megtétele természetesen az emberi lélek feladata. A város közepén elhelyezkedő fa tehát ezt az utat, ezt a kapcsolatot jeleníti meg. Mutatja a lakosoknak a növekedés irányát, egyben figyelmeztet arra is, hogy a fejlődés üteme nem lépheti át azokat a korlátokat, amelyeket a természet kiszabott (génjeikben) a számukra.

Szentély

A szentély vagy templom építése mindig azt jelképezi, hogy az emberek spirituális teret kívánnak létrehozni a mindennapok világában (BIEDERMANN, 1996). E spirituális térnek természetesen tükröznie kell a világmindenséget, és kapcsolatot kell tartania a szellemi világgal. A szent tér mindig az adott közösség világának középpontját jelöli (ELIADE, 1957/1999). A szent hely megtalálása az istenség megtalálása, és a szentély felépítése a teremtés rítusának megismétlése. Ez az építés egyben egyfajta áldozat is, az engedély megszerzése egy adott terület használatára. S a szent hely köré letelepedett emberek ezután hisznek istenük védelmében, úgy gondolják, a határaikon túli idegen világ nem férhet hozzájuk (i. m. 199).

A templom tehát egy városban a mágikus védelem jelképe, az Istennel való kapcsolattartás eszköze.

Összegezve a három központi szimbólumot: 1. A tökéletes városnak a víz a tudattalan energiáját adja. 2. A templom a szentséget, az ideálokat szolgálja, amiket a város fontosnak tart, s amelyek felé törekszik. 3. Az eget a földdel a fa mintegy a város tengelyeként köti össze.

A fenti elemzés alapján táblázatos formában összefoglalható, hogy milyen városra vágnak az emberek a városutópiák tanulságai szerint (1. táblázat).

A vágyott város ismérvei tehát:

1. Széles, jó alapanyagból készült utak, amelyek a város középpontja felé vezetnek, vagyis sugárutak.
2. Jól elkülönített határok és szélek, amelyek védenek, és tagolják a város szerkezetét.
3. A városon belüli határok tágas tereket, kerületeket fognak közre.
4. A csomópontokban jellegzetes és látványos tereptárgy vagy olyan tér, amely a vizuális tájékozódást segíti.
5. Tereptárgyak a csomópontokban: víz, fa, szentély; egyéb tereptárgyak még a városban: piac, lakóházak.

1. táblázat

Város	1. Ösvények és utak	2. Szélek	3. Területek	4. Csomópontok	5. Tereptárgyak
Atlantisz	Széles csatornák	Erős körfalak és gyűrű alakú csatornák	Falak és csatornák övezte területek	Csatornák találkozásai	Paloták, ligetek, fürdők
Menneyi Jeruzsálem	<i>Nincs adat</i>	Mindenféle módon védett városfal	Négyzet alaprajz, hatalmas terület	Központi fa	Folyó, fa
Nekeresd	Szélesek	Folyó, falak, kerületelhatárok	Négy egyforma nagyságú négyzet	Piacterek	Házak, kertek, a várost felelő folyó
Napváros	Felvezetnek a hegyre	Hét, egyre kisebb átmérőjű, kör alakú fal	Falak közötti övezetek	A legmagasabb ponton	Templom
Eldorádó fővárosa	Csak pompás anyagokról van adat	Városfal	Városfalon belüli terület, piacterek	<i>Nincs adat</i>	Források, magas épületek, a tudományok palotája
Minas Tirith	Felvezetnek a hegyre	Egyre kisebb átmérőjű kőkőrfalak	Kör alaprajz, kőkörök által határolt területekre osztva	A fellelgvár tornyához vezetnek a körkörös utak	Fellelgvár, szökőkutak tere, fehér fa címer
Diaspar	Sugárutak	Áthatolhatatlan fal	Kör alapterület	Folyóval övezett parkba vezetnek a sugárutak	A tervező emlékhelye, ami titkos kijárat
Elefántcsonttorony	Spirálisan felvezetnek a toronyba	Mágikus védetség	Kör alaprajzú	A torony tetején az uralkodó, illetve annak jelképe	Hőfehér elefántcsontból készített épület, szökőkút, kert

*A vágyott városok „kognitív térképeinek” funkciói:
közös szimbólumok*

A városok lakóit többek között közös szimbólumrendszer és a kommunikáció adott, megszokott módja kapcsolja egymáshoz (STRAUSS, 1961). DOWNS és STEA (1977) szerint a városi környezeti kommunikáció jellegzetessége, hogy értékelő jellegű, pozitív és negatív érzéseket egyaránt kifejező szimbólumokban gazdag: „Kognitív szervezési kísérleteink gyakran szimbólumokba ágyazottak, amelyek a hely jellemzésének rövid és gyors módját teszik lehetővé. Egy szimbólum akkor sikeres, ha az emberek azonnal felismerik azt, mint az adott hely állandó jellemzőjét. A szimbólum jelentése és értéke több, mint a hely azonosságának közvetlen felismerése. Úgy működik, mint egy kapaszkodó (trigger), amely segít a hely sajátosságos, egyediségét jellemző tulajdonságainak – mi ez, hol van és milyen idői viszonyok kapcsolódnak hozzá – felidőzésében. Ha adott a szimbólum, eszünkbe jutnak a szükséges részletek (i. m. 16).

A kognitív térképek, azaz a környezet közös reprezentációi (public image: közös kép) „olyan általános mentális megjelenítések, amelyek nagyszámú városlakó fejében megtalálhatók” (LYNCH, 1960. 7). Ezek a belső képek téri problémamegoldást és tájékozódást segítő funkciójuk (lásd erről HOLAHAN, 1982b/1998) mellett azt a szerepet is betöltik, hogy az emberek számára közös, a fizikai környezetről szóló társas kommunikáció szempontjából alapvető referenciakeretet (szimbólumokat és a kollektív emlékeket) biztosítanak. Lynch szerint a város közös²⁵ képe alapvető az emberek közötti kooperatív tevékenységben.

A mentális térképek további pszichológiai funkciója, hogy alapként szolgálnak a helyidentitás (DÜLL, 1996) és a helykötődés (PROSHANSKY, 1978; DÜLL, 2002) kialakulásához és fenntartásához. Mivel a város áttekinthetőségének érzetét nyújtják a személynek, hozzájárulnak az egyén érzelmi biztonságérzésének kialakulásához (LYNCH, 1960a, 1960b), illetve mentálhigiénés szerepük van, mivel alapként szolgálnak ahhoz, hogy a városlakó az életét rendezett egészként élje meg (DOWNS, STEA, 1977). „Emlékeink, nézeteink, érzéseink és ábrándjaink a világról alkotott kognitív képünk alapján szerveződnek. A mentális térképek a jelenben történő tevékenységek szervezését is segítik, és a világról való ismeretek jövőbeli megszerzésének keretét is adják” (HOLAHAN, 1982b/1998).

Az utópikus városok szimbolikus „kognitív térképeinek” hasonló funkciókat tulajdoníthatunk: tájékozódási keretet és biztonságos kapaszkodót nyújtanak egy ideális világban, megteremtik az arról való közös kommunikáció lehetőségét – és így módon kifejezik, létrehozzák és fenntartják az emberek vágyott tökéletes helykötődését és helyidentitását (vö. DÜLL, 1996, 2002).

A fenti elemzés nyomán egyetértünk Lynch-csel, aki szerint „A város minden pillanatban többet rejt magában, mint amennyit a szem éppen megláthat, a fül

²⁵ Ugyanakkor szem előtt kell tartani, hogy a környezet megismerésének folyamata aktív és kreatív, amelyben az egyén a fizikai környezetet személyes attitűdjei, tapasztalatai stb. alapján értelmezi és konstruálja, vagyis a kognitív térképek egyéniak is (ami különösen mutatja kapcsolatukat a személyes identitással).

meghallhat .... Egyetlen mozzanat sem él magában; mindig a környezetéhez, a hozzá vezető események sorához, elmúlt élmények emlékéhez kötve tárja fel valódi létét” (LYNCH, 1960b/1979, 537). Lynch szerint akár meg is lehetne tanítani a városlakókat, hogy tudatosítsák ezeket a városképszempontokat (ami valamilyen formában a városutópiákban meg is történik), és eszerint észleljék a várost, a városi formákat, és az ezek közötti „melodikus viszonyokat” (LYNCH, 1960b/1979, 553).

Mindenesetre talán nemcsak a pszichológusok, hanem a várostervezők²⁶ és városrendezők számára is elgondolkodtatóak és építőek lehetnek ezek az ismeretek: „Használunk kell a múltat a jelenben, hogy megoldjuk a jövőt” (DOWNS, STEA, 1977, 18).

IRODALOM

- ALTMAN, I., CHEMERS, M. M. (1980) *Culture and environment*. Brooks/Cole, Monterey, California
- ANKERL, G. (1991) *Építészet és kommunikáció*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- APPLEYARD, D. (1970) Styles and methods of structuring a city. *Environment and Behavior*, 2, 100–117.
- APPLEYARD, D. (1976) *Planning a pluralistic city*, M.I.T. Press, Cambridge
- APPLEYARD, D. (1977) Notes on urban perception. In Downs, R. M., and Stea, D. (eds) *Image and environment*. 109–115. Cognitive mapping and spatial behavior. Aldine Publ. Co., Chicago
- BATTA I. (1975) *Építészet és társadalom. Valóság*, március
- BECHTEL, R. B. (1970) Human movement and architecture. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 642–646. Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York
- BECHTEL, R. B. (1989) Behavior in the house: A cross-cultural comparison using behavior-setting methodology. In Low, S. M., Chambers, E. (eds) *Housing, culture and design. A comparative perspective*. 165–189. University of Pennsylvania Press, Philadelphia
- BERLITZ, C. (1994) *Atlantisz. Az elsüllyedt kontinens títka*. Édesvíz Kiadó, Budapest
- BETTELHEIM, B. (1979) A lelki egészség és a várostervezés. In Bettelheim, B. (szerk., 1988) *A végső határ*. 141–168. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Biblia – Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*. (1996) Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest

²⁶ A környezetpszichológusok kognitív térképezésről szóló ismeretei fontosak lehetnek az építészeti tervezésben. Maga LYNCH, akinek munkái (1960ab) az urbanisztikai intézményekben ma is világszerte kötelező olvasmányok, sokat küzdött azért, hogy a környezeti kognícióval kapcsolatos kutatási eredményeket felhasználják a környezettervezésben. Javaslati szerint a városi környezetek tervezése során kívánatos lenne szem előtt tartani, hogy a városok szerkezete, terei stb. egyszerűen áttekinthetők, jól olvashatók (legibilisek) legyenek. Ugyanakkor HOLAHAN (1982b/1998, 79) megjegyzi, hogy mivel „a környezeti kogníció folyamata annyira összetett, és ... az elmélet és a tervezés közötti kapcsolat kevésbé közvetlen, mint a környezeti viselkedés és a tervezés kapcsolata, a kognitív térképezési tanulmányok kutatási adatait speciális tervezési tanácsokra lefordítani még eléggé nehezen lehet”. (A környezetpszichológia és az építészet kapcsolatáról lásd még DÜLL, 2001.)

- BIEDERMANN, H. (1989/1996) *Szimbólumlexikon*. Corvina Kiadó, Budapest
- BODNÁR J. (1996) A szakadozó városszövet. *Budapesti Negyed*, 14, 4.
- BONNES, M., SECCHIAROLI, G. (1995) *Environmental psychology. A psycho-social introduction*. Sage, London
- BURGESS, E. W. (1968) A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához. In Szelényi I. (szerk., 1973) *Városshociológia*. 147–161. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- CAMPANELLA, T. (1602/1996) *A Napváros – vitás kérdések a legjobb köztársaságról*. Nippon Kiadó, Budapest
- CARR, S., FRANCIS, M., RIVLIN, L. G., STONE, A. M. (1995) *Public space*. Cambridge University Press, Cambridge
- CASTELLS, M. (1992/1999) A világ megváltozott – a tervezés is képes rá? In Csontos J., Lukovich T. (szerk., 1999) *Urbanisztika 2000*. 21–29. Akadémiai Kiadó, Budapest
- CLARKE, A. C. (1970/1979) *A város és a csillagok*. Kozmosz könyvek, Budapest
- CSANÁDI G., LADÁNYI J. (1992) *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- DAHRENDORF, R. (1957) Utópiából kivezető ösvények. In Felkai G., Némedi D., Somlai P. (szerk., 2000) *Szociológiai irányzatok a XX. században*. 117–133. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Déloszi Nyilatkozat* (1979) In Vidor F. (szerk.) *Urbanisztika*. 162–167. Gondolat Kiadó, Budapest
- DOWNES, R. M., STEA, D. (1977) Cognitive maps and spatial behavior: Process and products. In Downes, R. M., Stea, D. (eds) *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behavior*. 8–27. Aldine Publ. Co., Chicago
- DÚLL A. (1996) A helyidentitásról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 4–6, 363–391.
- DÚLL A. (1998) Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata. *Ph.D.-értekezés*. ELTE, Budapest
- DÚLL A. (2001) A környezetpszichológia története. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2, 287–328.
- DÚLL A. (2002) Ember és környezet affektív kapcsolata: a helykötődés. *Alkalmazott Pszichológia*, IV, 2, 49–65.
- DÚLL, A., SZOKOLSZKY, Á., SZÉKELY, M., VARGA, A. (megjelenés alatt) *Psychological research on people–environment relations in Hungary*. IAPS, Vienna
- DÚLL A., URBÁN R. (1997) Az épített környezet konnotatív jelentésének vizsgálata: módszertani megfontolások. *Pszichológia*, 17, 2, 151–179.
- ELIADE, M. (1952/1997) *Képek és jelképek*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- ELIADE, M. (1957/1999) *A szent és a profán*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- ENDE, M. (1979/1993) *A végtelen történet*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- ENGELS, F. (1845/1958) *A munkásosztály helyzete Angliában*. MEM 2. Budapest
- FARKAS J. (1998) Városshociológia. In Berey K., Farkas J., Krémer A., Virányi P. (szerk.) *Település- és városshociológia*. 29–39. Műegyetemi Kiadó, Budapest
- FISHER, C. S. (1976) *The urban experience*. Harcourt, Brace, Jovanovich, New York
- FITCH, J. M. (1970) Tapasztalati alapok az esztétikai ítélethez. In Dúll A., Kovács Z. (szerk., 1998) *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. 171–183. Bibliotheca Psychologica, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

- GANS, H. J. (1961) A kiegyensúlyozott város: homogenitás és heterogenitás a lakóterületen. In Szelényi I. (szerk., 1973) *Városshociológia*. 303–323. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- GEDDES, P. (1965) Teremtő városfejlesztés. In Vidor F. (szerk., 1979) *Urbanisztika*. 101–109. Gondolat Kiadó, Budapest
- GOMBRICH, E. H. (1998/2001) *Rövid világtörténet fiataloknak. Az ősidőktől a közelmúltig*. Vince Kiadó, Budapest
- GONDA I., ILLÉS Cs. (1998) *A test a lélek színpada*. Vízterítő Kiadó, Budapest
- GÖNCZ Á. (1995) Utószó. In Tolkien, J. R. R. (1965) *A Gyűrűk Ura. III. A király visszatér*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- GRANASZTÓI P. (1960) Város és otthon. In Granasztói P. (szerk., 1966) *Az építészet igézetében*. 104–117. Magvető, Budapest
- GRANASZTÓI P. (1965) A jövő városának körvonalai. In Granasztói P. (szerk., 1966) *Az építészet igézetében*. 164–177. Magvető, Budapest
- GRANASZTÓI P. (1974) A városi környezet lélektani hatásai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 31, 1, 36–48.
- GRANASZTÓI P. (1976) *Városaink sorsa*. Magvető, Budapest
- GYÁNI G. (1998) *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940)*. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- HAGE, V. (1991) Über die Unendliche Geschichte. In Ende, M. (Hgst.) *Die Unendliche Geschichte*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München
- HARRIS, B. (1972) A városfejlesztés mennyiségi modelljei: A modellek szerepe a nagyvárosi döntésekben. In Vidor F. (szerk., 1979) *Urbanisztika*. 278–306. Gondolat Kiadó, Budapest
- HARRIS, C. D., ULLMAN, E. L. (1951) The nature of cities. In Hett, P. K., Raiss, A. J. (eds) *Urban sociology*. The Free Press, Glencoe
- HEATH, T. F. (1992) Behavioral and perceptual aspects of the aesthetics of urban environments. In Nasar, J. L. (ed.) *Environmental aesthetics. Theory, research, and applications*. 6–10. Cambridge University Press, Cambridge
- HERENDI I., LENGYEL I., NEMES NAGY J., SIKOS T. T., SZÓNOKYNE ANCSIN G., SZÖRÉNYINÉ KUKORELLY I., SZÖRÉNYI M. (1996) *Társadalom-földrajzi elemzések számítógépen*. JATEPress, Budapest
- HOLAHAN, C. J. (1982a) A környezetpszichológia természete és története. In Dúll A., Kovács Z. (szerk., 1998) *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. 9–27. Bibliotheca Psychologica, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- HOLAHAN, C. J. (1982b) A környezet megismerése: Környezeti kogníció. In Dúll A., Kovács Z. (szerk., 1998) *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. 47–81. Bibliotheca Psychologica, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- HOPPÁL M., JANKOVICS M., NAGY A., SZEMADÁM Gy. (1990) *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest
- HOWARD, E. (1965) Az angol kertváros. In Vidor F. (szerk., 1979) *Urbanisztika*. 88–100. Gondolat Kiadó, Budapest
- HOYT, H. (1964) A városi struktúra klasszikus modelljének újabb torzulásai. In Szelényi I. (szerk., 1973) *Városshociológia*. 161–182. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

- JAFFÉ, A. (1964) A vizuális művészetek szimbolizmusa. In Jung, C. G. (1993) *Az ember és szimbólumai*. Göncöl Kiadó, Budapest
- JANKOVICS M. (1998) *A fa mitológiája*. Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen
- JUHÁSZ B. J., TURNER, M., WARE, T. (1990) Boulder városának kilátásai: egy együttműködés története. *Pszichológia*, 10, 4, 601–608.
- JUNG, C. G. (1954/2000) *A filozófusok fája*. Édesvíz Kiadó, Budapest
- JUNG, C. G. (1960/1994) *Alapfogalmainak lexikona. 2. kötet*. Kossuth Kiadó, Budapest
- JUNG, C. G. (1964/1993) *Az ember és szimbólumai*. Göncöl Kiadó, Budapest
- JUNG, C. G. (1976/1993) *Aiön – adalékok a mély-én jelképiségéhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kislexikon* (1968) Akadémiai Kiadó, Budapest
- KÁLLAY G. (1992) Mak-reál. *Valóság*, 7, 53–56.
- KAPLAN, S. (1977) Cognitive maps in perception and thought. In Downs, R. M., Stea, D. (eds) *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behavior*. 63–79. Aldine Publ. Co., Chicago
- KLEINESEL JÁNOS (1982) interjú: Urbanisztika – család – pszichológia. *Pszichológia*, 2, 2, 297–304.
- KOMÁROMI G. (1998) *A gyermekkönyvek titkos kertje. Tanulmányok, esszék, kritikák*. Pannonica Kiadó, Budapest
- KRUPAT, E. (1985) *People in cities. The urban environment and its effects*. Cambridge University Press, Cambridge
- LÁSZLÓ E. (1999) Az urbanisztika „kemény diói”. Előjáró gondolatok városról, közösségről és tervezésről. In Csontos J., Lukovich T. (szerk.) *Urbanisztika 2000*. 15–21. Akadémiai Kiadó, Budapest
- LAWRENCE, J. C. (1992) Földrajzi tér, társadalmi tér és a nagyáruház birodalma. In Gyáni G. (szerk., 1995) *A modern város történeti dilemmái*. 199–215. Csokonai Kiadó, Debrecen
- LE CORBUSIER (1965) A várostervező, az építészek fejedelme. In Vidor F. (szerk., 1979) *Urbanisztika*. 130–148. Gondolat Kiadó, Budapest
- LE CORBUSIER (1968) *A jövő nagyvárosai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- LEFEBVRE, H. (1972) A város jogán... Szemelvények. In Csontos J., Lukovich T. (szerk., 1999) *Urbanisztika 2000*. 37–47. Akadémiai Kiadó, Budapest
- LEWIS, G., BOOTH, M. (1994) Are cities bad for your mental health? *Psychological Medicine*, 24, 913–915.
- LIPPAI E. (2001) *Az elmúlt ezer év Európájában elképzelt tökéletes városok környezetpszichológiai elemzése*. Szakdolgozat (Témavezető: Dúll Andrea és Sallay Hedvig), Debreceni Egyetem, Debrecen
- LOZANO, E. E. (1992) Visual needs in urban environments and physical planning. In Nasar, J. L. (ed.) *Environmental aesthetics. Theory, research, and applications*. 395–421. Cambridge University Press, Cambridge
- LUKOVICH T. (1999) „Fogyasztok (és kommunikálok), tehát vagyok.” *Konzumpolisz a hálózatok társadalmában*. In Csontos J., Lukovich T. (szerk.) *Urbanisztika 2000*. 95–111. Akadémiai Kiadó, Budapest
- LUKOVICH T. (2002) *VárosVáltozatok*. Pallas Stúdió, Budapest
- LYNCH, K. (1960a) *The image of the city*. Cambridge University Press, Cambridge
- LYNCH, K. (1960b) A város szemléletének struktúrája. In Vidor F. (szerk., 1979) *Urbanisztika*. 537–558. Gondolat Kiadó, Budapest

- LYNCH, K. (1965) The city as environment. *Scientific American*, 213, 209–219.
- LYNCH, K. (1977) *Growing up in cities*. M.I.T Press, Cambridge
- LYNCH, K., RODWIN, L. (1958) A theory of urban form. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds, 1970) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 85–100. Holt, Rinehart, and Winston, Inc., New York
- Magyar értelmező kéziszótár* (1975) Akadémiai Kiadó, Budapest
- MÁRAI S. (1942) *A kassai polgárok*. Révai Könyvkiadó, Budapest
- MARSELLA, A. J., WANDERSMAN, A., CANTOR, D. W. (1998) Psychology and urban initiatives. *American Psychologist*, 53, 6, 621–623.
- MCANDREW, F. T. (1993) *Environmental psychology*. Brooks/Cole Publishing Company, Belmont
- MEYERSON, M. (1961) Utópista hagyományok és városok tervezése. In Vidor F. (szerk., 1979) *Urbanisztika*. 362–382. Gondolat Kiadó, Budapest
- MILGRAM, S. (1970) A nagyvárosi élet élménye. Pszichológiai elemzés. In Szilágyi V. (szerk., 1980) *Együttérés, önzetlenség, felelősség*. 37–57. Tankönyvkiadó, Budapest
- Móra lexikon* (1992) II. kötet, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest
- MORUS Tamás (1941/1516) *Utópia*. Officina Nyomda és Kiadóvállalat, Budapest
- MUMFORD, L. (1961) A város szerepe a történelemben: létrejötte, változásai és jövőjének kilátásai (részletek). In Vidor F. (szerk., 1979) *Urbanisztika*. 71–87. Gondolat Kiadó, Budapest
- NASAR, J. L., ed. (1992) *Environmental aesthetics. Theory, research, and applications*. Cambridge University Press, Cambridge
- NÉMETH I. (1996) *Zsarnokok utópiája – Antik tanulmányok*. Atlantisz Kiadó, Budapest
- NEWMAN, O. L. D., MCCAULEY, C. (1977) Eye contact with strangers in city, suburb, and small town. *Environment and Behavior*, 9, 547–558.
- NIEDERMÜLLER P. (1994) A város: kultúra, mítosz, imagináció. *Mozgó Világ: Városantropológia, Tematikus szám*, 20, 5–21.
- ORLEANS, P. (1968) Differential cognition of urban residents: Effects on social scaling on mapping. In Downs, R. M., Stea, D. (eds, 1977) *Image and environment. Cognitive mapping and spatial behavior*. 115–131. Aldine Publ. Co., Chicago
- LOUDIN, B. (1972/1980) *A város védelmében*. Corvina Kiadó, Budapest
- PERÉNYI I. (1967) *A korszerű város*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- PERÉNYI I. (1975) *Városi környezet – városépítészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- POGÁNY F. (1976) *A szép emberi környezet*. Gondolat Kiadó, Budapest
- PROSHANSKY, H. M. (1978) The city and self-identity. *Environment and Behavior*, 10, 147–169.
- PROSHANSKY, H. M., FABIAN, A. K., KAMINOFF, R. (1983) Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 57–83.
- RAPOPORT, A. (1977) *Human aspects of urban form. Towards a man-environment approach to urban form and design*. Pergamon Press, New York
- RIGÓCZKI Cs. (2003) A város a gyermekek szemével. *Természet Világa*, 134, 1, 42–44.
- SADALLA, E. K., SHEETS, V., MCCREATH, H. (1990) The cognition of urban tempo. *Environment and Behavior*, 22, 230–254.
- SANDERCOCK, LEONIE (1998) interjú (Csontos János és Lukovich Tamás). In Csontos J., Lukovich T. (szerk., 1999) *Urbanisztika 2000*. 208–212. Akadémiai Kiadó, Budapest

- SCHNEIDER, W. (1960/1973) *Városok Úrtól Utópiáig*. Gondolat Kiadó, Budapest
- SÉRA L. (1990) A pszichológia és a környezet. *Pszichológia*, 10, 4, 609–639.
- SÉRA L., BAKON I., STEFANIK K. (1993) Térismeret és kognitív készségek. *Pszichológia*, 13, 1, 43–65.
- SIMMEL, G. (1903) A nagyváros és a szellemi élet. In Szelényi I. (szerk., 1973) *Városshociológia*. 251–266. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- STRAUSS, A. (1961) Life styles and urban space. In Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., Rivlin, L. G. (eds, 1970) *Environmental psychology: Man and his physical setting*. 303–312. Holt, Rinehart, and Winston, Inc., New York
- SUNDSTROM, E., BELL, P. A., BUSBY, P. L., ASMUS, C. (1996) Environmental psychology 1989–1994. *Annual Review of Psychology*, 47, 485–512.
- SZELÉNYI I. (1990) *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- SZIRMAI V. (1988) „Csinált” városok. Magvető Kiadó, Budapest
- TOLKIEN, J. R. R. (1965/1995) *A Gyűrűk Ura. III. A király visszatér*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- TOLMAN, E. C. (1948) Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, 55, 189–208.
- Új magyar lexikon* (1962) 6. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest
- VIDOR F. (1979) Az urbanisztika világáról. In Vidor F. (szerk.) *Urbanisztika*. 5–68. Gondolat Kiadó, Budapest
- VIDOR F. (1999) Huszonegyedik századi urbanisztikánk feladatai. In Csontos J., Lukovich T. (szerk.) *Urbanisztika 2000*. 81–95. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Világirodalmi lexikon* (1972–1994) 1–18. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest
- VOLTAIRE (1759/1984) *Candide vagy az optimizmus*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- WIRTH, L. (1938) Az urbanizmus mint létmód. In Szelényi I. (szerk., 1973) *Városshociológia*. 41–64. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- WRIGHT, F. L. (1965) Broadacre. In Vidor F. (szerk., 1979) *Urbanisztika*. 116–129. Gondolat Kiadó, Budapest
- ZEISEL, J. (1981) *Inquiry by design: Tools for environment-behavior research*. Brooks/Cole, Monterey
- ZOLTÁN Z. (1981) *A dinamikus nagyváros*. Magvető Kiadó, Budapest

ENVIRONMENTAL PSYCHOLOGICAL AND SYMBOLICAL ANALYSIS OF SOME CITY-UTOPIAS

LIPPAI, EDIT-DÚLL, ANDREA

“Good city–good society” ideas – i.e., utopias – have been a constant source of inspiration to city-planning. In the present article, some literary ideal, perfect, and desired city-eutopias are analyzed symbolically and from some points of environmental psychology. The study of existing spatial-social structure and processes of the cities, and mental-affective representations of them is equal in age with environmental psychology. Research has been based on pioneer studies of Kevin Lynch (1960) published in his classic work titled “The Image of The City”. Studying empirically mental maps of three

cities – Boston, Los Angeles, and Jersey City – on representative sample of citizens Lynch found that there was a characteristic cognitive structure (image of the city) in the head of people about their city, serving as mental orienting basis and aesthetical structure. Comparing the mental maps of the studied three cities, Lynch discovered that certain environmental elements – i.e., paths, edges, districts, nodes, and landmarks – can be considered as general mental map-characteristics.

There are three kinds of city-utopias: temporal (past and future), spatial (the four cardinal points and/or elevated or deep), and absolute (imaginary) utopias. In this article, we analyzed some temporal literary utopias in details: e.g., Atlantis, Zion, Minas Tirith and Diaspar, spatial literary utopias: e.g., Eldorado, and absolute utopias: e.g., Ivory Tower. In our work, these city-utopias are considered as cultural images of the cities, and their physical, 'perceptual' elements are analyzed this way. Interestingly enough, in result of our analysis we discovered that – naturally, independently of Lynch's work – literary perfect cities have been constructed exactly based on the basic elements of images of the cities discovered empirically by Lynch. In our results, general attributes of desired cities are as follows: 1. wide avenues built from good material, 2. separated boundaries and edges defending and dissecting the structure of the city, surrounding 3. spacious districts inside the city, and there are 4. characteristic and perceptible landmarks in the nodes supporting visual orientation.

Citizens' interactions are based on shared systems of symbols and certain consensual communicational ways. Our conclusion is, that the function of symbolic "cognitive maps" of city-utopias – similarly to mental representations of the existing cities – is that they serve as safe mental frame and orientation structure in an ideal-mental world, create the opportunity for shared communication about it, and this way express, produce and maintain people's desired perfect place attachment and place identity.

Key words: *environmental psychology, city-utopia, desired city, "the image of the city", symbolical analysis*